GENÇLERLE BAŞ BAŞA İNSAN OLMAK

CEM EROĞUL

Yordam Kitap

GENÇLERLE BAŞ BAŞA İNSAN OLMAK CEM EROĞUL



Yordam Kitap

Cem Eroğul

1960 yılında İstanbul, Saint Joseph Lisesi'nden mezun oldu. 1964 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek lisansını 1965 yılında Diplôme d'Etudes Supérieures (DES), Faculté de Droit et de Science Economique (Paris), doktorasını ise 1969 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı.

1966 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Anayasa Hukuku asistanı olarak çalışmaya başlayan Eroğul, 1973 yılında aynı fakültede Anayasa Hukuku doçenti oldu. 1982 yılında yine aynı bölümde profesör unvanını aldı. 1983 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle üniversiteden uzaklaştırıldı. 1990 yılında Danıştay'ın aldığı içtihadı birleştirme kararı uyarınca A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki Anayasa Hukuku profesörlüğüne geri döndü. 2010 yılının başında emekli oldu.

Yayınlanmış yapıtları şunlardır:

Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi (1970; İstanbul: Yordam Kitap, 7. Basım, 2020).

Anayasayı Değiştirme Sorunu (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974).

Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977).

Devlet Nedir? (İstanbul: Yordam Kitap, 6. Basım, 2019) (Önce İngilizce yayınlandı: *An Essay on the Nature of the State*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981).

Devlet Yönetimine Katılma Hakkı (1991; Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 1999).

Anatüzeye Giriş ("Anayasa Hukuku"na Giriş) (1993; Ankara: İmaj Yayınevi, 15. Basım, 2016).

Çağdaş Devlet Düzenleri (1996; Ankara: İmaj Yayınevi, 10. Basım, 2016)

Birey Nedir? (İstanbul: Yordam Kitap, 2014)



GENÇLERLE BAŞ BAŞA



İNSAN OLMAK



CEM EROĞUL



Yordam Kitap: 371 • **Gençlerle Baş Başa: İnsan Olmak** • Cem Eroğul
ISBN 978-605-172-382-2 • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Kitap Editörü: Elif Aksu Kaya • *Birinci Basım:* Temmuz 2020
© Cem Eroğul, 2020; © Yordam Kitap, 2020

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 • W: www. yordamkitap. com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

Soruların hammaddesini sağlayarak bu kitabın yazılmasını olanaklı kılan Sayın Elif Aksu Kaya'ya gönülden teşekkür ederim.
Cem Eroğul



Gençlerle Baş Başa

İnsan Olmak



Yordam Kitap

I

Dede müsaitsen, sana aklıma takılan bir şeyi sormak istiyorum.

Söyle Kuzeyciğim.

Biliyorsun, insanlar birbirlerine kızınca, küfür olsun diye "Hayvan!" diye bağırabiliyorlar. Geçenlerde bir kitapta okudum: Eski Yunan düşünürü Aristo, insanı "siyasi hayvan" diye tanımlamış. Oysa bugün "Hayvan" diye bağıranlar, insanı hayvandan farklı, ona üstün bir şey olarak görüyorlar ki, bu nitelemeyi sövgü olarak kullanabiliyorlar. Peki Koca Aristo, bu kadarını bile bilmiyor muydu?

MÖ dördüncü yüzyılda, Batı uygarlığının beşiğinde yaşamış olan, doğa bilimlerinden toplum bilimlerine, edebiyattan felsefeye kadar birçok bilim dalının başlatıcısı sayılan bu büyük düşünür, insana bir tür hayvan demekle, gerçekten de yanılmıştır. Çünkü bütün hayvanlar içgüdüleriyle hareket ederken, canlılar içinde bir tek insan, bu tür bir komuta merkezinden yoksundur. Ne yapacağını belirleyen şey, olmayan içgüdüleri değil, kendi kararlarıdır. Dolayısıyla insan bir tür hayvan değildir.

Yani tartışmada küfürbazlar mı haklı çıktı Dede?

Öyle. Ama biz yine de Koca Aristo'yu kolayca harcamayalım. Çünkü "hayvan" diyerek küçümsediği varlığı "siyasi" diye niteleyerek, bir kez daha eşsiz dehasını ortaya koymuştur.

Niye? O zamanki insanların en büyük derdi siyaset miydi gerçekten?

Aristo, "siyasi" sözcüğünü bugünkü anlamında kullanmıyor. "Siyaset", Arapça bir sözcük. Osmanlıca'ya oradan girmiş. Bunun Frenkçe karşılığı "politika". Onu da Osmanlıca'ya katmışız. İşte bu "politika" sözcüğünün aslı Yunanca. Aristo döneminde eski Yunan toplumu kent-devletler içinde yaşıyordu. Bunlara da "polis" deniyordu.

Yani bizim "polis"imiz gibi mi?

Köken aynı ama vurgu farkı var. Kent-devlet anlamındaki "polis"te vurgu ilk hecede. Bu anlamıyla "polis", o çağda, orada yaşayan insanlar için en önemli toplumsal yapı. Bütün ilişkiler, diyelim aile, dostluk, ticaret, çiftçilik, savaş, spor, eğlence ve tabii bugünkü anlamıyla siyaset de, kısacası aklına gelebilecek her şey bu kent-devlet örgütlenmesi tarafından belirleniyor. Dolayısıyla "polis"ten türeyen "politik" (siyasi) sözcüğü de aslında "toplumsal" anlamına geliyor. Aristo'nun dehası da işte bu noktada kendini gösteriyor. Çünkü insanı hayvanlıktan çıkarıp insan haline getiren şey, gerçekten de toplumsal ilişkileri.

Yani insan tek başına yaşayan bir hayvanken, başkalarıyla bir arada yaşamaya başladığı için mi insanlaşmış?

Toplu olarak yaşamak başka, bir toplum oluşturmak başkadır. Arılardan kurtlara birçok hayvan türü toplu halde, yani sürü halinde yaşar. İnsanın parçası olduğu memeliler sınıfının primatlar takımının da belirleyici özelliklerinden biri toplu yaşamdır. Primatlar takımının öteki belirgin özellikleri, beyinlerinin göreli iriliği, çenelerinin sivriliği ve çevik oluşlarıdır. Primat türleri içinde grup ilişkileri büyük farklılıklar gösterse de, önemli olan nokta, hep belli bir ilişki ağının var olmasıdır. Dolayısıyla bizim toplu yaşam geleneğimizin en aşağı 60-70 milyon yıllık bir geçmişi var. Bizim parçası olduğumuz ve iri cüsseli primatlardan oluşan insanımsılar üstailesi, bunun son 20-25 milyon yılında ortaya çıkmıştır. Bu üstailede yer alan bütün aileler, ortak atamızdan ayrılma sırasına göre jibonlar, orangutanlar, goriller, şempanzeler-bonobolar ve doğrudan atalarımız olan insansılar, hep şu ya da bu biçimde bir topluluk ilişkisi içinde yaşamıştır. Özellikle en yakın akrabalarımız olan ve kendileriyle soy çizgimiz bundan yaklaşık 6 milyon yıl önce ayrılan şempanzelerle bonobolar, ortak yaşamlarını gayet sıkı bir ilişki ağı içinde yürütürler.

Bizim özelliğimiz ne o zaman?

Bizi hem genetik yapı hem de görünüş bakımından bize en yakın olan hayvan cinslerinden ayıran temel

özellik, insansı atalarımızın iki ayak üstünde yürüme yoluna girmiş olmasıdır. İki ayak üzerinde yürüme jibonlarda, orangutanlarda, gorillerde, şempanzelerde de rastlanan bir özelliktir. Evrim süreci içinde bu özellik, herhalde, tehlikeyi daha uzaktan fark edebilme, ihtiyaçlarını ve bu arada yavrularını kucakta taşıyabilme, kavgada kendilerini kollarıyla savunabilme gibi açılardan bir üstünlük getirmiş olmalı. İşte insansıların belirleyici özelliği, öteki insanımsıların aksine, bu üstünlüğü kararlı bir biçimde benimsemiş olmalarıdır.

Dede, insanımsılarla insansıların farkı ne?

İnsanımsılar, görünüş olarak bize benzeyen, başlıca üyeleri jibonlar, orangutanlar, goriller, şempanzeler-bonobolar ve insansı aileleri olan ve primat takımı içinde yer alan bir üstailenin adı. İnsanımsılar, evrim süreci içinde, aşağı yukarı 15-20 milyon yıl önce, jibonlar ailesinden başlayarak ortak soydan ayrıldılar ve her biri kendine özgü bir gelişim yoluna girdi. Ortak soyda bir tek şempanzeler-bonobolar ve insansılar kaldıktan sonra, zamanımızdan yaklaşık 6 milyon yıl önce, biz de şempanze-bonobo grubuyla yollarımızı ayırdık ve evrimimizi bir tek insansı ailesi olarak sürdürdük. Dediğim gibi, bu ailenin belirleyici özelliği, iki ayak üzerinde yürümesiydi. Sonuçta, şempanzeler ve bonobolarla yollarımızı ayırışımızdan yaklaşık üç milyon yıl sonra, iki ayak üstünde yürümek bizim atalarımızın yerleşik

özelliği haline geldi. Tabii bu süreç, beden yapımızda da bir dizi değişimi sürükledi.

Ne gibi Dede?

Bunları sen de kolayca tahmin edebilirsin. Dik yürüyüşte bütün yük ayaklara biner. Vücudu taşıyabilmesi için topukların genişlemesi, baş parmak ile öteki parmaklar arasındaki açının kapanması, ayak parmaklarının görece kısalması gerekmiştir. Sonra, dik olarak hareket ederken dengeyi sağlamak için dizlerle kalçalar buna uygun bir biçim almıştır. Dik duruşta iç organları taşıyan leğen kemiği ve kas yapısı da biçim değiştirmiştir. Belkemiği doğrulmuştur. Ağaçlara tırmanmak için gerekli olan kollar kısalmış, bacakların uzunluğu kolları geçmiştir.

II

Peki bütün bunların insan olmaya katkısı ne?

Dediğim gibi, insanı hayvanlardan ayıran şey, içgüdülerine göre değil, düşünüp aldığı kararlara göre davranmasıdır. Dik duruşun getirdiği bütün bu değişikliklerin katkısı ellere, gözlere ve beyne, bu yolda gelişmenin olanağını açmasıdır. Bu noktada çok dikkatli olmanı istiyorum. Yalnızca "olanağını açması" dedim. En büyük yanılgılardan biri, evrimde, yani doğal gelişmelerde bir gizli niyet aramaktır. Doğanın sanki insanın ortaya çıkışını "hazırladığını" düşünürsen, çok yanılmış olursun. Evrimde değişim tamamen rastlantısal bir olgudur. Bunun nasıl olduğunu kavramak da hiç güç değildir. Canlı madde, yaşam, kendini aralıksız bir yenilenme yoluyla sürdürür. Bu aralıksız yenilenmenin iki büyük özelliği vardır: 1) çok büyük miktarlarda gerçekleşir ve 2) daima çeşitliliğe yol açar. Toprağa düşmüş çekirdek sayısına göre meyve ağacı sayısı, denizlere saçılan yumurta sayısına göre yetişkin balık sayısı, tavuk ya da kuş yumurtaları sayısına göre kendileri yumurtlayacak hale gelmiş kuş ya da tavuk sayısı inanılmaz derecede küçüktür. Demek ki yaşam kendini büyük bir bolluk saçarak yeniler. İkincisi, bu bolluk içinde büyük bir çeşitlilik gerçekleşir. Tek yumurta ikizleri dışında insanlarda bile birbirine tıpatıp benzeyen iki kardeş bulmak son derece güçtür. Bütün canlılar için aynı kural geçerlidir. Demek ki her canlı

türünün kendini yenilemesinde, her zaman çeşitlilik gösteren büyük bir canlı yığını ortaya çıkar. Bunlar içinde çevre koşullarına en iyi uyum sağlayanlar hayatta kalıp çoğalır, yeterli uyumu sağlayamayanlar ise yok olup gider. Yeryüzündeki yaklaşık 500-600 milyon yıllık çokhücreli yaşamda, yeni cinslerin ve bu cinsler içinde yeni türlerin ortaya çıkışı hep böyle olmuştur. Bu gelişme, önceden saptanmış bir doğrultuya sahip değildir. İnsanın ortaya çıkışı da böyle bir gelişme sonucunda gerçekleşmiş rastlantısal bir olaydır.

Anladım da Dede, şunu merak ediyorum: İnsansı ailesinin içinde bugünkü insan türünün ortaya çıkmasını sağlayan mutlu rastlantı nedir?

Öteki insanımsılar gibi insansılar da, öteden beri, doğada hazır buldukları dalları, taşları çeşitli işlerini görmek için gerektiğinde kullanırlardı. Zamanımızdan yaklaşık iki buçuk milyon yıl önce, kimi insansılar, kullandıkları bu taşları biçimlendirmeye başladılar. Örneğin taşları birbirine vurup kırarak keskin yüzeyler elde etmeyi öğrendiler. Kullandıkları taşlar, doğada çok bol olarak bulunan çakıltaşları ve kuvars kaya parçalarıydı. Bunları aşağı yukarı bir pinpon topu büyüklüğünde yontuyor, kullandıktan sonra oldukları yerde bırakıyor, kondukları yeni yerde, daha önce geliştirdikleri teknikle yeniden taş yontuyorlardı. (Müzelerde gördüğümüz bu taşlardan çok büyük bir miktar bulunmuş olmasının nedeni de bu.) İşte insansılar içinde bugünkü insa-

nın atası olan ilk *homo* (Latince insan demektir) cinsini yaratmış olan süreç bu.

Nasıl oldu bu?

Bunu hayal etmek hiç de güç değil. Diyelim otuz kırk kişilik bir insansı grubu içinde biri taş kırmayı keşfetti. Yüz binlerce yıldır bu insansılar, ilişki içinde yaşayan gruplar oluşturuyordu. Birinin yaptığı bir keşfi ötekilerin de derhal taklit etmesi en doğal şeydir. Böylece taşları belli bir biçimde yontma, grubun ortak bilgisi (kültürü) haline geldi. Taş, daha yüz binlerce yıl için, bu canlıların en önemli alet malzemesi olacak ve bu aletleri durmadan geliştireceklerdir. Alet oluşturma süreci içinde, kendi bedenlerini ve zihinlerini de bu üretimin gereklerine uygun hale getirecek bir gelişmeye yol açmışlardır. Bir an için düşün: Bir kaya parçasını keskin bir satır haline getirmek istiyorsun. Her iş gibi bunu da grup üyeleriyle birlikte yapıyorsun. Bir kere kayadan, satır olmaya elverişli bir parça koparmasını bileceksin ya da etrafta bu işe uygun bir taş bulacaksın. Sonra bunu çeşitli tekniklerle yontup buna istediğin biçimi vereceksin. Arkasından da bunu kullanıp diyelim birlikte avlanacaksınız, besleneceğiniz gıdayı bulup hazırlayacaksınız ya da size saldıran bir kabileye karşı kendinizi savunacaksınız. Bütün bu işlerin gerektirdiği el-göz-beyin eşgüdümünü ve grup bireyleri arasında haberleşmeyi düşünebiliyor musun? Şimdi az önce söylediğimi anımsa: Yaşam kendini hep bol

bir çeşitlenme yoluyla yeniler. Bu yenilenmeler içinde, kimi bireylerin ellerinin-gözlerinin-beyinlerinin bu eşgüdüme, bu haberleşmeye ötekilere göre daha elverişli olması kaçınılmazdır. İşte bunlar yeni ortaya çıkan alet yapma dünyasına daha büyük uyum sağlayacaklarından çoğalacak, ötekiler ise yok olacaktır. Bu da gitgide daha hassas ellerle gözlerin, daha gelişkin beyinlerin oluşması demektir. Öteki insanımsılarda olduğu gibi, insansılarda da haberleşme esas olarak sesçildir, yani ses yoluyla gerçekleşir. Haberleşmenin içeriği çeşitlendikçe, bunu iletebilecek olan ses yelpazesinin de genişlemesi gerekir. Buna olanak veren beden gelişmesi, yutağın (farenksin) hacminin büyümesi ve ses tellerini barındıran gırtlağın (larenksin) hassaslaşmasıdır. Böylece bu insansılar, hiçbir hayvan türünde görülmeyen bir ses çeşitlemesi elde etme yoluna girdiler. Yaşam yenilendikçe bu yönden üstün olan bireyler çoğaldı, ötekiler yok oldu. Sonuçta, yaklaşık 500-600 bin yıllık bir gelişme süreci sonucunda, insansılar içinde ilk insan cinsi ortaya çıktı. Bu büyük dönüşüm zamanımızdan aşağı yukarı 1,9-2 milyon yıl önce gerçekleşti.

III

Peki Dede, insansıların hepsi insana dönüştü mü? Dönüşmediyse, ötekilere ne oldu?

İnsansılar insanlarla birlikte daha 700-800 bin yıl yaşadılar. Zamanla anayurtları olan Afrika'nın dışına çıkıp Güney Asya'ya dek yayıldılar. Zamanımızdan yaklaşık 1-1,2 milyon yıl önce de yok oldular. Şempanzenin beyin hacmi olan 400 cm^3'ten en çok 600 cm^3'e çıkan beyin hacimleriyle, bir buçuk metreyi pek aşmayan boylarıyla ve 40 kg civarındaki ağırlıklarıyla, gitgide gelişip dünyaya yayılan homo cinsiyle rekabet etmeleri söz konusu olamazdı. Çok gelişkin bir hayvan cinsi olmalarına karşın sonunda silinip gittiler.

Homo cinsinin ilk türleri nelerdi? Bunlar bize ne ölçüde benziyordu?

İki milyon yıl öncesinden bugüne kadar, homo cinsinin birçok türünün oluşup yok olduğu biliniyor. Kazılardan elde edilen bulgulara göre, bu konudaki bilgilerimiz her geçen gün gelişiyor ve değişiyor. Buna bağlı olarak, bu türlere verilen adlar da değişebiliyor. İlk insan türünün beyin hacmi 660 cm^3 dolayında. Yani bugünkü insan beyninin yarısı kadar. Kafatası, insansıların özelliği olan kas bağlantılarından arınmış durumda ve daha yuvarlak bir görünüm kazanmış. Taşları kırarak ve yontarak bunları çekiç, tek yüzü işlenmiş satır, iki yüzü işlenmiş satır ve yontulup biçimlendiril-

miş yonga haline getirmesini biliyor. Taşları kırarken çıkan yongaları işleyip çakı gibi kullanıyor. Bu küçük kesici aletleri başparmak ile işaretparmağı arasında sıkıca tutarak çeşitli işlerini görebiliyor. Dolayısıyla bu artık bir hayvan türü değil. Hayvanlarla ortak olan gereksinimlerini, kısmen kendi ürettiği aletleri kullanarak karşılayan ve bunu hemcinsleriyle haberleşerek işbirliği içinde gerçekleştiren, başka bir deyişle, hayvanlara özgü birlikte yaşama aşamasını geride bırakıp insan denen canlının belirleyici özelliği olan toplumsal yaşam aşamasına ulaşmış bulunan bir canlı. Bundan sonra da evrimi sürecek. Ama artık bu evrimin belirleyicisi toplumsal yaşam olacak. Biyolojik evrim, toplumsal yaşamın gerektirdiği doğrultuda gerçekleşecek.

Burasını tam anlamadım Dede. Değişen ne? Evrim yine çevreye en iyi uyumu sağlama yolunda olmayacak mı?

Olacak da, insanla birlikte, evrim koşullarında çok köklü bir değişim ortaya çıkıyor. İnsana gelinceye dek, ana etmen doğaya uyum sağlamak iken, şimdi artık toplumsal yaşama uyum sağlamak öncelikli hale geliyor. Başka bir deyişle, evrimin belirleyicisi toplumsal ilişkiler, kısacası kültür oluyor. Üstelik kültür, biyolojik evrimi belirlemekle kalmıyor, bunun yanı sıra yepyeni bir evrim süreci başlatıyor: kültürel evrim. Maddi ve manevi kültür nesneleri biriktikçe, toplumsal yaşam gitgide kültür tarafından belirlenir hale geliyor. Bu iki

evrim süreci içinde insan kendi kendinin mimarı oluyor. Bu bakımdan, "insanı yaratan insandır" demek, temel bir gerçeğin altını çizmekten başka bir anlama gelmiyor.

İnsanın kendi kendini yaratarak hayvan olmaktan çıkması çok ilginç! Bunun hakkında biraz daha konuşalım Dede, ama önce homo cinsi içinde ortaya çıkan farklı türlerden söz edebilir misin?

Dediğim gibi, kazılar ve araştırma (bu arada da tarihleme) teknikleri aralıksız geliştiğinden, bilgilerimiz durmadan artıyor ve bu nedenle, bazen de değişiyor. Ancak bilim dünyasının üzerinde fikir birliğine vardığı gerçek şu ki, ilk homo türünden günümüze dek daha birçok insan türü oluşmuş ve yok olmuştur. Ortada kalan son iki türün, Neandertaller ile Sapienslerin, Afrika'nın bir yerlerinde, birkaç yüz bin yıl önce oluşmaya başladığı tahmin ediliyor. Ortaya çıkan her yeni türün beyin hacmi görece daha büyük. Ayrıca el yapısında, göz-el eşgüdümünde ve ses çeşitlenmesini olanaklı kılan yutak ve gırtlak yapısında birtakım değişiklikler meydana geliyor. Yaklaşık 1,6-1,5 milyon yıl öncesine gelindiğinde ortaya çıkan homo türünün beyin hacmi, bugünkü insanın beyin hacminin aşağı yukarı dörtte üçüne ulaştı. Vücut olarak insan, bugünkü insana çok yaklaştı. Bu alanda bundan sonra artık pek önemli bir değişim olmadı. Buna karşılık, insanlaşmada en önemli öğeler olan beynin boyut ve örgütlenme-

sinde, el-göz eşgüdümünde, haberleşmeyi olanaklı kılan ses çeşitlenmesinde, toplumsal yaşamın yönlendirdiği biyolojik evrim aralıksız sürdü. Bu arada, zamanımızdan yaklaşık iki milyon yıl önce başlayan buzul çağları, yağışlı ve ılıman iklimlerle buzul dönemlerini arka arkaya getirerek, insanın evriminde önemli bir rol oynadı. Yaklaşık bir buçuk milyon yıl önceden itibaren, insanlar Afrika'nın dışına yayılmaya başladılar. Deri renkleri, yaşadıkları iklim bölgelerine göre değişimlere uğradı. Yaşama daha elverişli yerler bulma arayışında tüm dünyaya yayıldılar. Evrim çizgisinin son iki büyük türünden biri olan Neandertaller, son buzul dönemine tam bir uyum göstermişlerdi. Uzun boyluydular. Hem kadınları hem de erkekleri uzağa zıpkın atabilecek bir omuz yapısına, güçlü kollara, sağlam bacaklara, iri bedenlere sahipti. Hemen hemen bütünüyle etle besleniyorlardı. Ortalama beyin hacimleri 1.350 cm^3'tü. Yani beyin örgütlenmesi ve iriliği bakımından, insanlığın son yüz elli bin yılda eriştiği düzeyi yakalamışlardı. Ancak çok iri olduklarından, beyinleriyle bedenleri arasındaki oran yine de günümüz insanınkinden küçüktü. Son buzul çağı bitince gereken uyumu gösteremediler ve yeryüzünden silindiler. Kendilerine ait son buluntu 33 bin yıl öncesine tarihlendi.

IV

Peki bu arada kültürel evrimde bir gelişme görüldü mü?

Görülen en önemli iki ilerleme, el baltasının geliştirilmesiyle ateşin keşfi oldu. El baltası, zamanımızdan yaklaşık 1,5 milyon yıl önce üretildi ve son 200 bin yıl öncesine dek kullanıldı. Simetrik olarak tasarlanmış, badem ya da üçgen biçiminde, boyu 5 cm ila 35 cm olan bu el baltası çok etkili bir silahtı. Atalarımız bunu kullanarak, son on beş bin yıla gelinceye dek, yaklaşık elli tür iri otçul memeliyi yeryüzünden sildiler.

Yapma Dede, demek ki hayvanları yok edişimiz binlerce yıl önce başlamış!

Bundan hiç kuşkun olmasın. Doğanın değişiminde insanın sorumluluğu hiç de son yüzyıllarda başlamış bir şey değil. Son iki üç yüzyılda delicesine hızlandı yalnızca, o kadar.

Peki insanlar ateş yakmayı ne zaman öğrendiler?

Ateşin tam ne zaman keşfedildiği bilinmiyor. En azından beş yüz bin yıl geriye gittiği kesin. Yeni buluntular bu tarihi geriye atıp duruyor. Şimdilik insanın ateşi zaptetmesinin, zamanımızdan yarım milyon yıl ile bir buçuk milyon yıl arası bir zaman önce olduğunu söyleyebiliyoruz ancak. Ateş, insanın evriminde ve gelişiminde çok önemli bir rol oynadı. Ateş, soğuktan

korunmada, yabanıl hayvanları uzak tutmada, karanlıktan kurtulmada, dolayısıyla da insanın daha da toplumsallaşmasında temel bir rol oynadı. Yiyeceklerin hazırlanmasında da çok işe yaradı. Böylece insanların beslenme olanakları çok arttı. Pişirilerek yenen yabanıl hayvanlar arasında bizon, step atı, geyik, kıllı gergedan, dev geyik, bozayı, antilop, fil, sığır ve domuz sayılabilir. Ateşte uçları kavrulup yontulan değneklerden zıpkın yapıldı ve bunun sayesinde av (ve balık avı) olanakları çok genişledi. İnsanlar daha soğuk iklimlere göç olanağını buldular.

Dede, bugün bildiğimiz insana gelinceye dek, biyolojik açıdan olsun, kültür açısından olsun, doğup yok olan çeşitli insan türlerinde ne gibi bir evrim yaşandı?

Daha önce de söylediğim gibi, evrime biyoloji açısından baktığımızda, beden yapısı bakımından yaklaşık bir buçuk milyon yıl önce esas olarak bugünkü durumumuza geldiğimizi görüyoruz. Buna karşılık, son insan türü olan ve 30-40 bin yıldan beri kendisinden başka bir insan türünün yaşamasına olanak bırakmayan Homo Sapiens'e gelinceye dek, insanlaşmanın en önemli etmenleri olan el duyarlığı, el-göz-beyin eşgüdümü, beynin büyümesi, kıvrımlaşmasının artması ve karmaşıklaşması, yutak ile gırtlağın konuşma diline olanak verecek doğrultuda gelişmesi yönündeki biyolojik evrim aralıksız sürdü. Bu evrimi yönlendiren şey de

hep kültürel gelişme oldu. Var olan ihtiyaçlar, başta taş olmak üzere çeşitli gereçler kullanılarak karşılandıkça, ortaya hep yeni ihtiyaçlar çıktı. Gözden kaçırmaman gereken en önemli nokta şu: İhtiyaç karşılamak için çeşitli alet ve araçlar üretmek demek, aynı zamanda ve kaçınılmaz olarak, biyolojik evrimi, bunları tasarlamaya yetecek bir beyin gücüne, bunları gerçekleştirmeyi olanaklı kılacak bir el-göz becerisine ve gözlem, bilgi, deneyim ve görüş alışverişini sağlayacak bir konuşma diline doğru yönlendirmek demektir. İnsan, üretim ve tüketim araçları üretirken, aynı zamanda, bu araçları üretme, kullanma ve geliştirme donanımına ve yeteneğine sahip bir varlığı, yani kendisini de yaratmıştır.

Evet, bu noktayı çok ilginç bulduğumu biraz önce de söylemiştim. Yaratıcılığın insanlık için çok değerli bir yetenek olduğunu biliyordum. Ama insanlığın bu yetenekle kendisini de yarattığını ilk kez öğreniyorum.

Gerçekten de öyledir. İnsanlığın ilk gününden itibaren işlemeye başlayan bu sarmal ilişki, kabaca iki milyon yıl içinde, bu toplumsal varlığın en gelişmiş türü olan Homo Sapiens'i yaratmıştır. Yaklaşık 25-30 bin yıl önce insanlar, mağaralar yerine gitgide kendi yaptıkları kulübelerde yaşamaya başladılar. Dayanıklılığı ve becerisi bu denli gelişen insan türü, daha 30 bin yıl önce Endonezya'dan Avustralya'ya, Kore'den Japonya'ya, Sibirya'dan Alaska'ya geçti ve böylece, dünyanın bütü-

nünü kendine yurt edindi. Aşağı yukarı 20 ila 17 bin yıl önce, avlanmanın etkenliğini sıçratan bir buluş olan ok ve yay yapıldı. 17 bin yıl önce, taştan yapılan dikiş iğneleriyle deriler birleştirilip her türlü giysi üretilmeye başlandı. Yaklaşık 12 bin yıl önce, kimi kurt türleri evcilleştirilip hayvanlar âleminde insanın en sadık dostu olan, gerektiğinde kızağını çeken, avlanmasına yardımcı olan ve kendisini koruyan köpek yetiştirildi. Bugünden on iki bin yıl önce Yontma Taş Çağı'nın sonuna gelindiğinde insan türü, 92 çeşit taş alet yapmayı öğrenmiş, bunlarla kemiği, boynuzu, fildişini, deriyi, ağacı, görece yumuşak taşları işleyebilecek düzeye gelmişti. Geliştirilen bu taş teknolojisiyle, taş yongası ve kemikten bıçak, yan kazıyıcı, uç kazıyıcı, testere biçiminde kazıyıcı, delici araçlar, saplı ya da sapsız üçgen uçlar yapılabiliyordu. Nihayet, üretim teknolojisindeki bu ilerleme, toplumsal ilişkilerin gitgide karmaşıklaşması ve bilgi alışverişi olanaklarının hızla gelişmesi, düşünce alanında da bir devrim yarattı ve insanlık soyut düşünme, bunun arkasından da simgesel düşünme aşamalarına vardı. Üstelik bu aşamalara, yalnızca Sapiensler değil, Neandertaller bile ulaştı. Zamanımızdan yaklaşık yüz bin yıl önce, insanlar ilk kez ölülerini gömmeye başladı.

Ölüm, bir yok oluş değil de, başkalarınca görülmeyen bir mekân değişimi gibi düşünüldü. Canlı ve cansız nesnelere manevi güçler yakıştırılır oldu. Yani adı konmasa da, somut gerçeklikler dışında soyut gerçeklikler

bulunduğu fikri doğdu. Zamanımızdan yaklaşık 30-40 bin yıl önce, simgesel düşünce, yani sanat da ortaya çıktı. İnsanlar mağara duvarlarına resimler çizmeye başladılar. Bedenlere ya da giysilere takılan süs eşyaları belirdi. Bu arada müzik de çıktı ortaya. Nitekim Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, geyiklerin, akbabaların uzun kemiklerinden ya da fildişinden yapılmış, üzerinde düzenli delikler açılmış flütler bulundu. Ukrayna'da, yine bu döneme ait bir yerleşkede, üflemeli aletlerin yanında, vurmalı ve yaylı çalgıların kalıntılarına da rastlandı. Kısacası, Yontma Taş Çağı'nın sonuna gelindiğinde, toplumsal bir varlık olarak insanın belli başlı özellikleri oluşmuş bulunuyordu.

V

Dede, insana "toplumsal varlık" deyip duruyorsun. İyi hoş da, bizim de, özellikle bize en yakın olan hayvanlarınkine çok benzeyen bir bedene ve temelde onlarla aynı olan ihtiyaçlara sahip olduğumuz doğru değil mi? Bu da kaçınılmaz olarak bizi bir tür hayvan yapmaz mı?

Senin bu sorunun gerisinde, bütün eğitim sistemimizin kafa yapısını görüyorum. Bizi şartladıkları düşünce tarzı şöyle özetlenebilir: Bir şey ya beyazdır ya da karadır; ya güzeldir ya da çirkindir; ya doğrudur ya da yanlıştır; ya katıdır ya da sıvıdır; ya dişidir ya da erkektir... uzatmayayım, ya hayvandır ya da insandır. Oysa, gerçeklikte saf varlık yoktur. Saf nesneler ancak laboratuvarlarda uğraşarak üretilir. Yani saflık yapaydır. Gerçek dünyada nesneler, "ya şu ya da bu" değil, "hem şu hem de bu"dur. Ama şimdi söyleyeceğime çok dikkat et: Bu karmalıkta daima "egemen bir yön" vardır. Bu yön de, karma yapıyı oluşturan bütün özelliklere rengini verir. İkinci çok önemli nokta da şudur: Her gerçek, daima "şu ya da bu türden bir değişim, bir dönüşüm, bir hareket" içindedir. Şimdi bu düşünme biçimimizi insan gerçeğine uygulamaya çalışalım: İnsanın oluşumu, hayvanlıktan insanlığa geçiş sürecidir. Bu dönüşümün motoru toplumsal ilişkilerdir. İnsan, hayvanlarla ortak olan gereksinimlerini doğada hazır bulduklarıyla ve toplumsal üretimle karşılar; bu üretim başat hale

geldiğinde, hayvansal olduğunu düşündüğümüz yönlerimize de kendi rengini verir. Gel birlikte düşünelim. Hayvanlarla ortak gereksinimlerimiz nedir? Bunları teker teker ele alalım: İstersen en temelinden, nefes almaktan başlayalım. Doğru, hayvan da insan da nefes alır, ama hiçbir hayvan soluğunu zorla tutarak yoga çalışmaz ya da hava kirlendi diye oksijen maskesi takmaz. Atlarla insanımsılar insan gibi terler, ama bunlardan hiçbiri deodoran kullanmaz. Hayvanlar da insanlar da beslenir. Ama hiçbir hayvan arkadaşlarıyla bir lokantada buluşup sohbet ederek yemek yemez. Hayvan da hareket eder, insan da. Ama hiçbir hayvan spor yapmaz. Hayvan da uyur insan da. Ama uyku, hayvanın türüne göre içgüdüsüyle belirlenirken insan, içinde yaşadığı kültüre göre düzenlediği bir döşekte yatar. Bu arada, uyku saatleri de, örneğin kişi gece vardiyasında çalışıyorsa, hayvanınkinden çok farklı olur. Hayvan da, insan da doğal ihtiyaçlarını giderir. Ama hayvan, bulunduğu yere hiç bakmadan ihtiyacı gelince gelişigüzel boşalırken, insan gerektiğinde tuvalet bulacağım diye delirecek hale gelir; yaşamı yenilemek için hayvanların büyük çoğunluğu cinsel ilişkiye girer, buna karşılık insan, yalnızca çoğalmak için değil, kültürünün gereklerine ve olanaklarına göre, âşık olduğu için de ya da sırf zevkine cinsel ilişkiye girebilir. Sanırım devam etmeme gerek yok. Gerçek şudur ki, insanların hayvanlarla ortak olan bütün gereksinimleri, hayvanların aksine, olmayan içgüdülerince değil, kültürlerinin kuralların-

ca karşılanır. Bu da bunları, özünde, hayvan gereksinimlerinden farklı kılar.

O zaman sanırım, insanı doğru dürüst anlamak için şu kültür kavramını deşmemiz gerekecek. Herkes kültür deyip duruyor da, kültürün ne olduğunu açık seçik bir biçimde ortaya koyan yok. Sence kültür ne Dede?

Bu noktada çok haklısın Kuzeyciğim. Kültür, toplum bilimlerinin en çiğnenmiş kavramlarından biri. Akla gelen her şey bu çerçeveye sokulabiliyor. Sorun, demin tartıştığımız insan olma-hayvan olma sorunuyla yakından ilişkili. Düşünürler insanda hayvansal yönler olduğunu, ama gerçekte insanın hayvanlığı çok aşan bir varlık olduğunu gözlemleyerek, insanın doğal yönlerine hayvansal yönler olarak bakma, bunun dışında kalan bütün yönlerine de "kültürel" sıfatını yapıştırma eğilimine kapılıyorlar. Görüdüğün gibi, burada da "ya bu ya da şu" biçiminde düşünme alışkanlığı çıkıyor karşımıza. Oysa, dediğim gibi, gerçekler daima karmadır, ama bu karmanın bir yönü daima egemendir ve bütünü bu yön belirler. İnsan gerçeğinde egemen yön toplumsallıktır. Dolayısıyla, insanda toplumsallık doğallığa "eklenmez"; onu da belirler. Öyleyse, doğal olan/olmayan ayrımına dayanan bütün kültür tanımları aslında yanlıştır. Doğru kültür anlayışına varmak için insanı belirleyen özelliğe dönmeliyiz. İnsan, içgüdülerine göre değil (insanın içgüdüsü yoktur zaten), ta-

sarlayarak, karar vererek, kendi kararlarına göre hareket eden bir varlıktır ve bunu her zaman toplumsal ilişkiler içinde yapar. Dolayısıyla kültür, insanların buna göre davranmalarını sağlayan, sözlerini ve hareketlerini birbirleri için anlaşılır kılan bütün maddi ve manevi öğelerin toplamıdır. Ama unutmayalım: Gerçek daima hareket halindedir. Öyleyse kültür de durağan, donmuş bir şey olamaz. Kültür sürekli yenilenen ve bireylerde alışkanlık biçiminde kendini gösteren bir yapılagelişler bütünüdür.

Kültür nerede Dede?

Şimdi dedim ya, kültür, insan eseri olduğu için anlam taşıyan bütün maddi ve manevi öğelerin toplamıdır. Bunlar saymakla bitmez. Şöyle bir düşünelim istersen. Kendi kalıntılarımızla çevremizdeki öteki canlıların kalıntılarından (taşıllardan-fosillerden, kemiklerden vb.) başlamak üzere, eski yerleşimlerimizin harabelerine, iki buçuk milyon yıl önce işlemeye başladığımız çakıltaşı ve kuvars kaya kalıntılarından dünya müzelerini dolduran binbir çeşit araç gerece dek, tarih öncesiyle tarihin biriktirdiği sayısız kültür nesnesi var. Bunlara, okla yaydan atom bombasına dek, insanlık serüvenimizin başlarından bugüne dek geliştirdiğimiz silahları ekleyelim. Mağaralarda bulunan resimlerden ve kazılarda bulunan çeşitli müzik aletlerinden başlayarak, bunlara günümüze dek biriken bütün sanat eserlerini ve süsleri katalım. Çok eski zamanlardan

başlayarak bugüne dek tapındığımız türlü inanç nesnelerini, dinleri, çok çeşitli tören ve tapınma biçimlerimizi, kutsallık ya da uğursuzluk yakıştırdığımız yığınla nesneyi ekleyelim. Bu arada, azar azar biriktirdiğimiz tüm bilimsel bilgileri de unutmayalım. Ortak gereksinimlerimizi önce birtakım yönetim yapıları aracılığıyla karşılamaya çalışmış, işler karmaşıklaşınca da, bundan yaklaşık beş bin beş yüz yıl önce devlet denen kurumu yaratmışız. Ondan sonra da akla gelebilecek her türlü yönetim düzenini ve yapısını oluşturmuşuz. Kültür yaratılarımız içinde en önemlilerinden biri de diller. On binlerce dil yaratmışız; bugün bile binlercesi kullanılmakta. Beş bin küsur yıl önce, dili yazıya dökmenin yolunu bulmuşuz. Bugün hâlâ kimilerini çözemediğimiz onlarca yazı biçimi yaratmışız. Yazı geliştikçe kitaplar yazmışız, basım teknikleri geliştirmişiz, on binlerce kitap barındıran kitaplıklar kurmuşuz. Günü gelip elektronik kayıt aşamasına ulaşınca, bilgi biriktirme olanaklarımızı neredeyse sonsuzlaştırmışız. Özetle, insan olarak yeryüzünde belirdiğimiz andan başlayarak, türümüzü belirleyen kültür olgusunu, kendi bedenimiz ve zihnimiz dahil, maddi ve manevi her türlü nesneye kazımışız. Bunların en eskilerinden başlayarak bugüne dek birikmesiyle de, tepeden tırnağa kültür taşıyıcısı bir dünya yaratmışız. Bu dünyayı da, bireysel alışkanlıklarda ortaya çıkan toplumsal yapılagelişlerle sürekli canlı tutmuşuz.

Doğru da Dede, doğayı unutuyorsun gibi geliyor bana. İnsanın oluşumunda doğanın bir yeri yok mu?

Tam üstüne bastın yine! Ne dedim sana, "egemen yön her şeye kendi rengini verir" demedim mi? İşin aslı şu ki, doğa dediğimiz şey gerçekte bugün tam bir kültür nesnesidir. Çağımıza boş yere "antroposen" (Yunanca "antropos"tan, insan çağı) denmiyor. Gel seninle şöyle hızlıca doğaya bir bakalım. Doğa, hayvan örtüsüyle de, bitki örtüsüyle de çok geniş ölçüde insan ürünüdür. Görece gelişmiş insan bir yana, daha Cilalı Taş Çağı'na varmadan, aşırı avlanma sonucunda, elli dolayında iri otobur türünü yok ettiğimizi daha önce söyledim. Başta köpek olmak üzere evcilleştirdiğimiz hayvanlara karşılık, doğal ortamlarında kalabilmiş hayvan türleri neredeyse bütünüyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Üstelik, evcilleştirdiğimiz hayvanları da öylece bırakmadık. Bugün erişilen klonlama aşamasına dek, binlerce yıl boyunca evcil hayvanların biyolojileriyle oynadık. Aynı şeyi bitkilerle de yaptık. Evcilleştirdiğimiz yabanıl tohumları ekilebilir bütün topraklara yaymakla, bu arada tarla açmak için orman yakmakla kalmadık, bugün gelinen genetiğiyle oynama aşamasına dek, dünyanın bitki örtüsüne bütünüyle damgamızı vurduk. Üstelik bunu artan bir hızla sürdürüyoruz. Bugün başta Amazon olmak üzere, en büyük ormanlar insan eliyle yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya. Yeraltını öylesine sömürdük ki, bugün kimi kaynaklar neredeyse tükenmek üzere. İnsan için en ya-

şamsal girdi olan su, gitgide zor bulunur hale geliyor. Birçok yerde toprağı kimyasallarla zehirledik. Denizleri, gölleri, akarsuları kirlettik. Daha kötüsü, birçok gölle akarsuyu kuruttuk. Havayı kirlettik. En tehlikelisi ve korkuncu da, iklimi bozduk. Doğaya öylesine hoyratça el attık ki, yeryüzünde yaşamımızı sürdürme olanağını bile tehlikeye soktuk. Üstelik, göz göre göre, bu yolda devam ediyoruz. Zehirli bir kültür her yana yayılmış bulunuyor.

VI

Peki Dede, niye yaptık biz bunları?

Sorunun yanıtı tek cümleyle şöyle: Üretim araçlarına sahip olanların kârını, olabilecek en üst düzeye çıkarma mantığına dayanan bir üretim biçimini benimsediğimiz için.

Yani biz bunu bile bile mi yaptık?

"Bir gün oturduk öyle olsun diye karar verdik" anlamında soruyorsan, hayır. Çünkü hiçbir zaman öyle bir şey olmaz. Tarih boyunca üretim biçiminin ne olacağını sınıf mücadelesi belirlemiştir. Bütün kültürlerin anahtarı da, ait oldukları toplumların üretim biçimlerinde gizlidir. Bunun niye böyle olduğunu anlamak ise hiç güç değildir. Üretim, her türlü toplumun temel varlık şartıdır. Üretmeyen toplum yok olur.

Biraz dur, Dede. Üretim toplumların varlık koşuludur dedin, bunu anladım. Ama sınıf mücadelesiyle üretim biçiminin ne ilgisi olduğunu anlamadım.

Üretim, insan emeğinin, bir hammaddeyi araç yardımıyla işleyerek ürün yaratmasıyla gerçekleşir. Demek ki her üretimde, her zaman şu üç etmenin bulunması gerekir: hammadde, üretimi fiilen gerçekleştirecek insanlar, yani emekçiler ve hammaddeyi işlemek için gerekli aletler, araçlar, binalar vb. Bu üç öğeden biri olmazsa üretim olmaz. Buraya kadar açık mı?

Açık da Dede, bu üç etmen nasıl bir araya gelecek?

Hah işte, aferin sana! En can alıcı soruyu sordun. Yanıtı bulmak için bu üç etmenin her birinin durumuna bakalım. Hammaddenin ana kaynağı doğadır. Doğa herkese aitse, yani, hava, su, topraklar, yeraltı zenginlikleri, denizler herkesinse, yani hiç kimsenin tekelinde değilse, üretim biçimi de ona göre olur. Buna karşılık doğa özel mülkiyet konusuysa, doğanın üretim için gerekli olan bölümlerine kim sahipse, üretim biçimini o belirleyecek demektir. İkinci etmen insan emeğidir. Bu da çalışan insanın toplumsal durumuna göre değişir. Çalışan insan köleyse, kendisi başkasının özel mülkiyetinde demektir. Sahibi tarafından bir üretim aracı gibi çalıştırılır. Tam köle olmasa bile, yine de başkasına bağımlı olarak çalışmak zorunda bulunabilir. Bunun iki nedeni olabilir. Ya zaten özgür değildir, dolayısıyla başkasının emrinde çalışmak zorundadır. Ya da özgürdür, ama üretimde bulunmak için gereken ne hammaddeye, ne de üretim aracına sahiptir. O zaman da, emekçi kendi gücünü, bunlara sahip olanlara kiralamak zorunda kalır. Gördüğün gibi, üretim biçimini belirleyen iki ana konudan biri, doğanın da hammadde sağlayarak parçası olduğu üretim araçlarının mülkiyeti, öteki ise, emekçilerin durumudur. Sınıf olgusu da doğrudan doğruya buna bağlıdır. Doğa ve üretim araçlarını emekçiler istedikleri gibi kullanıyorlarsa, o zaman zaten sınıf yok demektir. Kullanamıyorlarsa sınıflar vardır. Bir kere, emekçilerin kendileri daima bir sınıf oluşturur. Bunun

dışında ise sınıflar, üretim araçları sahipliğine göre belirlenir.

Peki, insanın nasıl evrildiğini anlatırken sözünü ettiğin Yontma Taş Çağı'nda üretim biçimi nasıldı?

Vahşilik adını verdiğimiz insanlığın bu ilk üretim biçimi, kolayca tahmin edeceğin gibi, son derece ilkeldi. İnsanlar, esas olarak doğada hazır bulduklarını toplayarak hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Toplayabildikleri ise, meyveler, yenebilir bitkiler, toprak yüzeyine yakın yumrular, kurbağa, sincap gibi küçük canlılar ya da yırtıcı hayvanların avlarından artakalan leşlerdi. Çömlekçilik henüz doğmadığı için uzak mesafelere su taşıyamadıklarından, içecek su bulabilmek için göl ya da akarsu kıyılarından fazla uzaklaşamıyorlardı. 30-50 kişilik küçük gruplar içinde hareket ediyorlar, yeni besin bulabilmek için sürekli olarak yer değiştiriyorlardı. Geniş aileler halinde yaşıyorlardı. Ateş yakmayı öğrendikten, el baltasını geliştirdikten, hele de çağın sonuna doğru okla yayı bulduktan sonra avlanmaları kolaylaştı, ama yine de kıt kanaat geçiniyorlardı. İşbölümü yaş ve cinsiyetle sınırlıydı. Zorlu koşullar karşısında ayakta kalabilmek için, üretimde dayanışmacı, tüketimde paylaşımcı, özetle eşitlikçi bir düzen uygulamak zorundaydılar. Kısacası bu üretim biçiminde sınıflar yoktu.

Bu düzen ne kadar sürdü Dede?

Bu üretim biçiminin, insanlaşmanın tamamlanmasından itibaren geçerli olduğu düşünülürse, bunun on

binlerce yıl sürdüğü rahatça söylenebilir. Başlangıcının oldukça belirsiz olmasına karşılık, nerede ve nasıl bittiği biliniyor. Zamanımızdan yaklaşık on iki bin yıl önce, üretim biçiminde çok köktenci bir değişikliğin ilk işaretleri görülmeye başlandı.

İlk kez nerede görüldü bu?

Aşağı yukarı bugünkü İsrail'de başlayıp Suriye'yi kesen, tepe noktası Şanlıurfa ve Mardin'den geçen, oradan da Irak'ta Mezopotamya'nın (yani Fırat-Dicle havzasının) İran sınırına doğru inen bir çan eğrisinin çizdiği hilalde, çok önemli birkaç koşul bir araya geldi. Bir kere, son buzul çağından sonra buraları, tarım ve hayvancılığa son derece uygun bir Akdeniz iklimine kavuştu. Bunun kadar önemli bir başka koşul, bu bölgede evcilleştirilmeye çok elverişli birçok bitki ve hayvan türünün toplanmış bulunmasıydı. Bu nedenle, yirminci yüzyılın başında bir Amerikalı şarkiyatçı (Doğu uzmanı) bu eğriye "Bereketli Hilal" adını taktı.

Tarım ve hayvancılığın, bizim de içinde bulunduğumuz topraklarda başlamış olması çok ilginç.

Tam içinde değil de, eğrinin kuzey kısmı Güney Doğu Anadolu bölgemizden geçiyor. Ancak daha ilginci, Bereketli Hilal'in en eski yerleşim yerinin, Göbeklitepe'nin, Şanlıurfa'nın merkezine yalnızca on beş kilometre uzaklıkta bulunmasıdır. Buradaki ilk tapınak taşları on iki bin yıl öncesine tarihlendi. Sonrasında da Göbeklitepe'nin, bilinen en eski taşyapı yerle-

şim yeri olduğu anlaşıldı. Böylece, Bereketli Hilal diye bilinen bu topraklarda, insanlık tarihi için önemi çok büyük olan bir gelişme yaşandı. Birkaç yüzyıla yayılan hızlı bir deneme süreci içinde, birçok bitki ve hayvanın önce vahşi türleri tüketildi, sonra da bunlar gitgide evcilleştirildi. Zamanımızdan yaklaşık on bin beş yüz yıl önce, burada, evcilleştirilmiş buğday, baklagiller, zeytin ve incir üretilmeye başlandı. Başta koyun ve keçi olmak üzere hayvancılık da, zamanımızdan yaklaşık on bin yıl önce bu topraklarda başladı.

Yani bunlar bütün dünyaya buradan mı yayıldı?

Evet, Bereketli Hilal tarım ve hayvancılığı, yaklaşık dokuz bin yıl önce bugünkü Pakistan'ın İndus vadisine ve Mısır'ın Nil vadisine ulaştı. Yaklaşık sekiz bin yıl öncesinden başlayarak da Orta Avrupa'nın yolunu buldu. Bunun dışında, bağımsız tarım ve hayvancılık, dünyanın daha dört ayrı bölgesinde kendiliğinden ortaya çıktı.

Neredeydi bu bölgeler?

Çin'de (kuzeyde Sarı Irmak, güneyde Yang-Çe vadisinde), dokuz bin beş yüz yıl önce, pirinç ve akdarı, domuz ile ipekböceği; Orta Amerika'da, beş bin beş yüz yıl önce, mısır, fasulye, balkabağı ve hindi; And Dağları'nda, beş bin beş yüz yıl önce, patates ve manyok (Orta ve Güney Amerika'da yetişen, koyu renkli iri bir havucu andıran, yüz elliden fazla çeşidi bulunan, çok besleyici bir sebze), hayvanlardan da lama ve kobay

(laboratuvar deneylerinde çok kullanılan bir tür domuz); bugünkü ABD'nin doğu kıyılarında, dört bin beş yüz yıl önce, ayçiçeği ve kazayağı (bir tür ıspanak) evcilleştirildi (burada başlayan bir hayvancılık türü yok).

O günlerde toprağın nasıl işlendiği biliniyor mu?

Cilalı Taş Çağı'nın taştan kazmaları, çapaları ve dikim değnekleriyle yapılan bu üretim başlangıçta çok ilkel ve çok yorucuydu. Ayrıca verimi çok düşüktü. Ancak, doğayı ürün vermeye zorladığı için ilke olarak devrimciydi.

Tarım ve hayvancılığın yayılmasının ne gibi toplumsal sonuçları oldu?

Başlangıçta tarım, yeterince ürün sağlayamayacak kadar ilkeldi. Toplayıcılık ve avcılıkla desteklenmesi gerekiyordu. Hayvancılık ise, otlakların sürekli olarak yenilenmesini gerekli kılıyordu. Ayrıca çömlekçilik icat edilmiş, böylece su kaynaklarından görece uzaklaşabilme olanağı doğmuştu. Tüm bu etmenler göçebeliği mevsimlere bağladı, ama temel gereğini ortadan kaldırmadı. Tarım kısmi bir yerleşiklik getirdi ve bunun yükü esas olarak kadınların sırtına bindi. Sürüler ise erkeklere kaldı. Bu işbölümü, kadın-erkek eşitliğini erkeklerin lehine bozdu. Ataerkil bir toplum yapısı oluşmaya başladı. Aile düzeni ona göre biçimlendi. Öte yandan, üretimin ilk kez az da olsa bir fazla vermeye başlamasıyla, küçük bir azınlık için, çalışmadan yaşama olanağı doğdu. Bu da eşitliği sarsan başka bir gelişme oldu.

VII

Cilalı Taş Çağı'nda, tarım ve hayvancılık dışında önemli bir toplumsal gelişme görüldü mü?

Esas önemi daha sonra anlaşılmakla birlikte, Cilalı Taş Çağı'nın sonlarına doğru, zamanımızdan yaklaşık altı bin beş yüz yıl önce madencilik başladı. Bakır, madencilik çağının başlamasından epey önce keşfedilen ilk madendi. Madenciliğin başlaması daha sonra çok önemli gelişmelere neden oldu.

Ne gibi Dede?

Üretimin niteliğini belirleyen en önemli öğe, üretim araçlarının hangi malzemeden yapıldığıdır. Maden çağının başlamasıyla birlikte, insanlığın başından beri temel malzemesi olan taşın yerini madenler almaya başladı. Taşın en büyük kusuru, istenilen biçime sokulmasının çok güç, hatta birçok halde olanaksız olmasıdır. Maden ise, ısı yoluyla ergitilerek, istenilen biçime sokulabilir. Bakır buna aday ilk maden oldu. Ne var ki, görece kolay biçimde, örneğin çanak çömlek pişirilen seramik ocaklarında ergitilmesi olanaklı olsa da, alet yapılabilecek sertlikte değildi. Zamanla, bakıra kalay karıştırılarak tunç (bronz) elde edilebildi. Bu, aynı zamanda, çok önem bir teknolojik yenilikti. Alaşım yapabilmek, yani yapay biçimde yeni bir madde yaratabilmek demekti. Örneğin Güney Amerika'da, bakır

ve altın bilinmesine ve yaygın olarak kullanılmasına karşılık, hiçbir zaman tunç üretilmedi. Buna karşılık, bu teknolojinin ilk kez Çanakkale'de geliştirildiği düşünülse de, zamanımızdan yaklaşık beş bin beş yüz yıl önce, Tunç Çağı, ilk kez, ne bakırı ne de kalayı bulunan Mezopotamya'da yeşerdi.

Tunç Çağı ne gibi yenilikler getirdi?

Tunç Çağı, toplumsal örgütlenmede, etkileri bugün dahi süren çok köklü değişimler yarattı. Bakır ve kalayın uzaklardan getirilmesi, geniş çaplı bir takasla başlayan bir alışverişe yol açtı. İlk değişim araçları amber, kürk, seramik eşya, besin maddeleri vb. oldu. Bu arada ilginç bir bilgi vereyim sana. Geç Tunç Çağı ticaretine ilişkin en değerli bilgi kaynağı Türkiye'de. Şu anda Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Uluburun batığı, yaklaşık üç bin üç yüz yıl önce batmış bir gemiye ait. Bu gemide tonlarca bakır, bir ton kalay, çoğu bir tür reçineyle dolu, birçoğunda zeytin bulunan 150 dolayında seramik testi, 175 adet kadar kobalt mavisi, türkuvaz ya da lavanta renginde cam külçe (bunlar bilinen en eski cam külçeler), Afrika'dan abanoz ağacı kütükleri, suaygırı boynuzu ve fildişi, Kıbrıs kandilleri, işlenmemiş altın ve altın ziynet eşyası, tunç silahlar (ok ve mızrak uçları, kamalar, kılıçlar), tunçtan yapılmış çeşitli aletler, badem, fıstık, incir, üzüm, sumak, kavrulmuş buğday ve arpa taneleri gibi türlü yiyecekler ve daha birçok

tek tük eşya bulundu. Neyse, uzatmayayım. Umarım Bodrum'a ilk gittiğinde, daha önce gezmediysen, bu müzeyi gezmeye gidersin artık.

İnşallah.

Yaklaşık beş bin yıl önceye uzanan Tunç Çağı, o zamana dek taş nesnelere, kilden yapılmış çanak çömleğe ve liften dokunmuş kumaşa dayandığından hep yerel kalmış bir ekonomi yapısını ilk kez zorlayıp uzun mesafe ticaretine ve dayanıklı tüketim mallarına dayanan bir bölge ekonomisinin oluşmasına yol açtı. Madenciliğin gelişmesiyle, daha önce ortaya çıkmış olan tarım ve hayvancılık arasındaki işbölümüne, madenciliğin gerekli kıldığı zanaatkâr, madenci ve tüccar mesleklerini de ekledi. Bu mesleklerdekiler artık tam zamanlı çalıştığından, toplumda bu insanları da besleyecek bir fazlanın üretilmesi ve bu insanların korunması gerekiyordu. Böylece ortaya bir de güvenlik ve savunma sorunu çıktı. Deniz yolculuğunun gelişmesinin yanı sıra tekerleğin icat edilmesi, arabayla taşımanın da yolunu açtı. Tunçtan silahlar yapılması ve bunların pahalı olması, Cilalı Taş Çağı'nda başlamış olan toplumsal katmanlaşmayı daha belirgin hale getirdi. Birikmeye başlayan servet, uğrunda savaşmaya değer bir ganimet yaratırken tunç silahlar, savaşı çok daha etkili kıldı. İşte bütün bu gelişmeler, aşiret toplumunun yönetim yapısını yetersiz bıraktı. Daha etkili bir örgütlenme gereği doğdu. Ama artık

sınıflar belirmiş olduğundan, toplumda eski eşitliğin sağladığı bütünlük kalmamış, bu yüzden de yönetim hizmetini zor kullanarak gerçekleştirme zorunluğu doğmuştu. Devlet böyle çıktı ortaya.

VIII

Dede, ilk kurulan devlet hangisi?

Bilinen ilk devlet, zamanımızdan yaklaşık beş bin üç yüz yıl önce Mezopotamya'da kurulan Sümer devletidir. Bu devlet, irili ufaklı otuz beş kadar kent-devlete ve görece ileri bir tarım sistemine dayanıyordu. Kiş, Ur ve Uruk tanınan kentleriydi. Tarımda arklar ve setler sistemiyle düzenli bir sulama yapılıyor, bataklıklar kurutulup tarıma açılıyordu. Toprak, öküzlerin çektiği bir sabanla sürülüyordu. Sümer yazısı, resim yazıdan evrilmiş bir çivi yazısıydı. Kil tabletlere çiziliyor, sonra da tabletler pişirilip korunuyordu. Gökyüzü düzenli bir biçimde gözlendiğinden astronomi gelişkindi. Örneğin burçları keşfeden Sümerlerdir. Matematik ve geometri gelişmişti. Dört işlem biliniyor, çarpım ve bölme cetvelleri kullanılıyordu. Dairenin yüzeyini ölçmeyi öğrenmişlerdi. Çevresini de 360 dereceye bölen onlardır. Sümerler 60 esasına dayanan bir sayı sistemi geliştirmişlerdi. Ay döngüsüne dayanan bir takvim kullanıyorlardı. Ayları 29 ya da 30 gündü, yılları ise 354 günde tamamlandığından, 365 günlük güneş yılıyla denklik sağlayabilmek için, iki ya da üç yılda bir takvime bir ay ekliyorlardı. Sümerlerin çoktanrılı bir dini ve gelişmiş mitolojileri vardı. Gılgamış destanları çok ünlüdür. Hukuk kurallarını ilk kez yazıya döken de onlardır.

Daha önce devletin doğuşunu sınıflaşmaya bağlamıştın. Sümer devletinde sınıflaşma nasıldı?

Sümer'de başlıca üç sınıf vardı. Üretim araçlarına topluca egemen olan rahiplerle askerler, halk ve köleler. Köleler, savaşlarda tutsak edilenlerden, yabancı kent-devletlerden kaçırılanlardan, borçlarını ödeyemez hale düştüklerinden kendilerini ya da çocuklarını satan yerli halktan oluşuyordu. Ayrıca köleler ticaret malı olarak da alınıp satılıyordu. Bunlar, tarım, imalat (zanaat), madencilik işlerinde çalıştırılıyor, ayrıca da zengin ailelere uşaklık ediyorlardı. Kısacası, uygarlıkla birlikte sömürü de girdi toplumsal yaşama.

Peki Dede, başka türlü bir ilerleme, sömürüsüz bir ilerleme mümkün olamaz mıydı?

Bu sorun, gençliğimi hatırlattı bana. Solcu olup dünya tarihini okumaya başlayınca, okuduklarımda sömürü, zulüm, apaçık adaletsizlikler, işkence haline gelen zorla çalıştırmalar, kırımlar vb. ile karşılaştıkça, kendi kendime hep, "keşke vahşilik çağından sonra insanlar omuz omuza vererek bir gelişme yoluna girselerdi" diye hayıflanırdım. Sonra anladım ki bu olamazdı. Vahşilik döneminde kalakalırdık. İlerlemek için çok çalışmak, çok fedakârlıkta bulunmak gerekir. Bunu kimse gönüllü olarak yapmayacağından, toplumun büyük çoğunluğunu buna zorlamak gerekir. Bunu da ancak, toplumu sömürerek, üretilen fazlaya el koyan, topluma tepeden bakabilen, kendi çıkarını ilerlemeyle özdeşleştiren sö-

mürgen bir sınıf yapabilir. O sınıfın bunu yapabilmesi de, sömürüyü gizleyen, eşitsizliği normal kabul ettiren, güçlülerin yönetimini meşrulaştıran bir inanç ve düşünce sisteminin varlığına bağlıdır.

Yani ilerleyebilmek için sömürüye razı olmamız mı gerekir?

Sömürüye razı olmak, insan onuruyla bağdaşmaz. Tarihin her döneminde, ancak aşağılık kişiler böyle bir şeyi savunabilmiştir. Sömürüye kafa tutanlar ise hep saygıyla anılmıştır. Bunun en ünlü örneklerinden biri, MÖ 73 yılında, Roma'ya karşı arkadaşlarıyla birlikte ayaklanan, gladyatör köle Trakyalı Spartaküs'tür. İki yıllık bir direniş sonunda yenilmişler, Spartaküs dövüşerek ölebilmiş, birçok arkadaşı ise Roma askerlerine tutsak düşmüş ve çarmıha gerilerek idam edilmiştir.

Hâlâ anılıyorlar mı Dede?

Bundan hiç kuşkun olmasın. Sana verebileceğim en ünlü örnek, Kasım 1918'de Almanya'da bir komünist ayaklanma başlatan ve yenilip öldürülen Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in grubunun Spartakistler adını taşımasıydı. Uğrunda ölmeye hazır oldukları kendi devrimci davalarına onun adını vermeleri sanırım önemli bir yüceltme örneğidir.

Öyleyse, geçmişte sömürüye kafa tutmuş olanları saygıyla ansak da, yine de sömürünün ilerici bir rol oynadığını kabul etmemiz gerekecek, öyle mi?

Öyle de, bugün durum temelden değişmiş bulunuyor. Gerçek şu ki artık günümüzde, ilerleme sömürünün varlığına bağlı olmaktan çıkmış, aksine sömürü ilerlemeye engel hale gelmiştir.

Nasıl oldu bu?

Beş yüzyıldır neredeyse sınırsız bir sömürü olanağını kullanabilen bugünkü üretim biçimimiz, yani kapitalizm, üretim güçlerinde, başka bir deyişle, üretim araçlarında ve üreticilerin becerileri ile düşünme yeteneğinde öylesine büyük bir gelişmeye yol açtı ki, artık insanlık, sömürüsüz ve sınıfsız bir işbirliğiyle çok daha hızlı ilerleme olanağına kavuştu. Dediğim gibi, sömürü artık gereksizleşmiş, dahası tamamen gericileşmiştir. Buna karşılık, yine de azgınlaşarak sürmektedir.

Nedeni ne bunun?

Nedeni apaçık ortada. Var olan eşitsizlikten yararlananlar, ayrıcalıklı konumlarını bırakmamak için, silahlı baskıdan propagandaya, devlet gücünden eğitime, rüşvetten inanç sömürüsüne kadar, ellerindeki her türlü olanağı sonuna dek kullanıyorlar. Gerçekten de, tarihte her zaman sömürgenler sömürülenlerden çok daha az sayıda olduğundan ve gözü açılmış bir halkı hiçbir silahla dize getirmek mümkün olmadığından, sınıflı toplumların hepsinde sömürüyü gizleyen ya da haklı gösteren bir kültür yapısı bulunması kaçınılmazdır. Onun içindir ki, bir toplumu anlamak istiyorsan, yapman gereken ilk iş, egemen yalanların maskesini

düşürmeye çalışmaktır. Örneğin ben gençken, "çalışan kazanır" diye belletmişlerdi bize. Gözümün açılması için, çalışanın değil "çalıştıranın kazandığını" keşfetmem gerekti. Çok büyük başka bir yalan da, "hepimizin aynı gemide olduğumuz"dur. Oysa her sınıfın gemisi başkadır. Toplumsal konuları anlamak istiyorsan, sınıfsal düşünmeye alışmalısın.

Güzel de Dede, toplumdaki tek haksızlık sınıfsal sömürü mü?

Değil elbette. Namuslu, insanca bir yaşam, her türlü adaletsizliğe, haksızlığa, sömürüye, baskıya karşı çıkmayı gerektirir. Örneğin bugünkü dünyada üzerinde en çok durulan haksızlıklar sığınmacılara, genel olarak kadınlara, eşcinsellere, karaderililere, azınlıklara ve yabancılara yapılan haksızlıklardır. Üstelik hepsi de bu kadar değil. Ama hiçbir mücadele faydasız olmasa da, yalnızca sınıfsal mücadele kökten sonuç alıcıdır. Örneğin bugün, iklim faciası dahil, açlıktan, yoksulluktan, şiddet ve savaşlara kadar dünyayı kasıp kavuran belaların baş sorumlusu kapitalist üretim biçimidir. Bunu değiştirebilecek tek güç ise emekçi yığınlarıdır. Kısacası değişimin anahtarı sınıf mücadelesidir.

IX

İlk devletteki, Sümer devletindeki sınıfları sayarken kölelerden de söz ettin. Nasıl oldu da insanlar köle olmaya razı oldu?

Sen yirmi birinci yüzyılda yaşayan bir genç gibi düşünüyorsun elbette. Kölelik, önceleri savaş ganimeti olarak ortaya çıktı, ama kısa sürede yerleşik düzenin parçası oldu. Örneğin MÖ 1754'te Babil Kralı Hammurabi'nin taşa kazdırdığı ünlü kanunnamesinde (bugün Paris'teki Louvre Müzesi'nde bulunuyor) kölelik sıradan bir olgu gibi görünüyor. (Sözgelimi, "başkasının kölesinin gözünü çıkaran, ona kölenin yarı fiyatını öder" gibi kurallar var.) Batı uygarlığının beşiği sayılan Eski Yunan'da kölecilik, üretim biçiminin temelini oluşturuyordu. İnsan tanımıyla ilgili olarak sözünü ettiğimiz Aristo, *Siyaset* adlı eserinde, doğuştan köleliğin doğal olduğunu, ancak yasaların öngördüğü köleliğin adaletsiz sayılması gerektiğini savunuyor. Aristo'nun doğuştan kölelik hakkındaki bu görüşü, on altıncı yüzyılın başında İspanyollarla Portekizliler Güney Amerika'yı sömürgeleştirmeye girişince, Katolik Kilisesi tarafından yeniden canlandırıldı. Gördüğün gibi, sömürünün ideolojik kılıfı her zaman hazırdır. Tarih boyunca kölelik, doğuda da batıda da önemli bir iktisadi rol oynadı. Ancak on altıncı yüzyılda kapitalizmin oluşmaya başlaması ve sömürgeciliğin dünyaya yayılmasıyla olağanüstü bir önem kazandı.

Ben sömürgeciliğin on dokuzuncu yüzyılın sonunda, emperyalizmle birlikte ortaya çıktığını sanıyordum.

Hiç de öyle değil. Sömürgecilik kapitalist ilk birikimin ana kaynaklarından biri olmuştur. Afrikalı köle ticareti on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar aşağı yukarı dört yüzyıl sürmüş, kapitalizmin gelişmesini sağlarken Afrika'yı sakat bırakmıştır. Afrika'dan yaklaşık 12,5 milyon köle, bunları kaçıran Afrikalı seçkin ve tüccarlardan satın alınıp "yüzen mezarlık" diye bilinen gemilerde, düpedüz istiflenerek taşınmıştır. Bir milyon 800 bini yolda ölüp denize atılmış, karşı kıyıya ulaşabilenler açık artırmayla satılmıştır. Bunların yaklaşık yarısı, başta Brezilya olmak üzere Güney Amerika'ya, geri kalanı ise Karayiplerdeki İngiliz ve Fransız sömürgeleri ile Kuzey Amerika'ya götürülmüştür. Afrika'dan köle getiren gemiler şeker, tütün ve pamukla yüklü olarak Avrupa'ya dönüyor, oradan da dokuma, rom, silah ve türlü mamulleri Afrika'ya götürüyordu. Bu üçlü ticaret özellikle İngiltere için olağanüstü bir kâr kaynağıydı.

Amerika'daki zenci sorunu böyle doğdu herhalde.

Evet. Köle yoğunluğu bakımından Amerika'nın özel bir durumu vardı. İngilizler, aşağı yukarı 1680'den itibaren kendi Kuzey Amerika kolonilerine çok sayıda zenci köle getirmeye başladılar. Amerika bağımsız olduktan sonra Kongre, 1808'den başlayarak köle dış

ticaretini yasakladı, ama iç ticaret serbest kaldı. Köleler özellikle güney eyaletlerindeki pamuk plantasyonlarında (sanayide kullanılan kimi bitkilerin yetiştirildiği büyük tarım işletmelerinde) çalıştırılıyorlardı. Dört milyon kölenin hemen hemen hepsi Güney'de bulunuyor ve Güney nüfusunun üçte birini oluşturuyordu. Kuzey'e kaçabilenler genellikle azat ediliyordu. Güney eyaletleri bu çok kârlı üretimlerini yeni topraklara yaymaya kalkışınca, Kuzeylilerle anlaşmazlığa düştüler ve 1861'de iç savaş çıktı. Bu iç savaşta, yaklaşık iki yüz bin köle de kaçarak Kuzey ordusunda ve donanmasında görev aldı. Bu arada dünyada kölelik, aşağı yukarı 1848 devrimlerinden itibaren artık insanlıkla bağdaşmaz görünmeye başlamıştı. İç savaşta Kuzeyliler bunu bir ideolojik silah olarak kullandılar. Bu nedenle de galip gelince köleliği anayasa değişikliğiyle yasaklamak zorunda kaldılar. Ama bu iyi niyet fazla sürmedi. İç savaş yıkımının onarıldığı 1870'li yılların sonundan başlayarak, Güney eyaletleri, artık yasaklanmış olan köleciliğe yeniden dönemeseler de, karaderilileri ikinci sınıf vatandaş olarak tutmak için akla gelebilecek her şeyi yaptılar. Yüce Mahkeme de, "eşit ama ayrı" ilkesine sarılarak neredeyse bir yüzyıl boyunca bu tutumu onayladı. Sonuçta ABD, dünyanın en ırkçı ülkesi haline geldi. Ancak 1960'larda Martin Luther King'in öncülüğünde başlayan özgürlük hareketiyle (King 1968'de öldürüldü) ırkçılık karşıtlığı,

Amerika'nın resmî söylemi haline gelebildi. Yine de uygulamada, ırkçılık Amerikan toplumu için önemli bir sorun olmayı sürdürüyor.

Nasıl yani?

Yoksulluk onlarda. Vasıfsız işler onlarda. Polis kurşunuyla kolayca öldürülmek onlarda. En çarpıcısı da, hapse atılmak onlarda. Zaten ABD, dünyanın en hapishane dostu ülkesi. ABD'nin nüfusu dünya nüfusunun %5'i iken, dünya hapishane nüfusunun aşağı yukarı %25'i ABD'de. Afrikalı Amerikalılar nüfusun %12,7'sini oluşturuyorlar, ama hapishane nüfusunun %33'ü onlardan. Anlayacağın en büyük insanlık ayıplarından biri olan ırkçılık, Amerika'da hâlâ gücünü koruyor.

Peki bizde kölelik var mıydı Dede?

Olmaz olur mu? Uygarlık çağı (!) başladıktan sonra bütün ülkelerde olduğu gibi bizde de kölelik önemli bir yer tuttu. Bir kere, toprakkulları vardı. Toprağı işlemek esas olarak bunların göreviydi. İkincisi savaşlarda esir alınanlar vardı. Bunlar ya çalıştırılıyor (örneğin gemilerdeki kürekçiler genellikle Hıristiyan tutsaklardı – Hıristiyanlar da Müslümanları böyle çalıştırıyordu) ya da ihtiyaca göre hizmetçi ya da cariye olarak kullanılıyordu. İstanbul köle pazarı 1846'da kaldırıldı. Zenci ticareti 1857'de yasaklandı.

Ama dünyada kölelik artık bitti, değil mi?

Ne yazık ki tam öyle değil. Bu, suç olduğu için resmî rakamı yok. Ama tahmine göre, insan ticaretinin yıllık cirosu, uyuşturucu ticaretininkiyle yarışıyor ve yılda 150 milyar doları buluyor. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2012'de yaptığı bir tahmine göre, o yıl dünyada 21 milyon insan uygulamada köle durumundaydı. Bunların 14,2 milyonu madenlerde, ormanlarda, aşırı sömürüye dayandıklarından "terhane" (terleme evi) diye adlandırılan atölyelerde çalıştırılıyor, 4,5 milyonu seks işçiliğine zorlanıyor, 2,2 milyonu ise kimi diktatörlüklerce zorla çalıştırılan azınlıklardan oluşuyordu. Bu rakamlara, organları çalınmak için kaçırılıp satılanlar dahil değil.

Dehşet verici bir şey bu, Dede!

Kâr insanların Allahı haline gelince, gözü dönmüşlük böyle sınırsız hale gelebiliyor. Bunları açıkça görmeli ki, bu pislikler temizlenebilsin.

X

Görebildiğim kadarıyla, akıllı telefonlar, i-pad'lar, sayıları her gün artan uygulamalar, i-pod'lar, oyun konsolları, Facebook, Google, Twitter, YouTube, Instagram gibi sosyal medya araçlarıyla, ortak bir kültür hepimize egemen olmakta. Buna karşı çıkmak mümkün mü Dede?

Bir bakıma haklısın. Üstelik ortak kültür öğeleri bunlardan da ibaret değil. Senden önce ortaya çıkmış olan McDonald's, KFC, Starbucks, Coca-Cola gibi yaygın ve ortak tüketim kaynakları da dünya çapında bir kültürel birlik yaratıyor. TV dizileri bunun kayda değer bir parçası. Futbol, basketbol, tenis, araba yarışları da, insanları benzer meraklarda birleştiren spor etkinlikleri. Daha önemlisi, AVM'lerin iyice azdırdığı tüketim tiryakiliği. Yığınla insan için AVM'ler en önemli eğlence yerleri haline gelmiş bulunuyor. Reklamcılık tüketim tiryakiliğini azdıran en önemli etmenlerden biri. O kadar ki "reklam iyidir" diye, doğrudan doğruya reklamcılığın kendisini öven bir reklam izlediğimi bile hatırlıyorum. Giysiden ayakkabıya her alanda modalar genellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkıyor ve oradan dünyaya yayılıyor. Özellikle gençlere çekici gelen popüler müzik gruplarını da unutmamak gerek. Sinema, bir başka ortak çekim merkezi. İngiliz kraliyet ailesinin yaptıklarından ABD Başkanı Trump'ın kırdığı potlara dek, her tarafta renkli basının üzerinde

odaklandığı ortak ilgi konuları var. Bir de eğitim konusu var tabii. Herkes Batı'daki eğitime özeniyor; bu da, Batılı, yani kapitalist dünya görüşü doğrultusunda müthiş bir beyin yıkama kaynağı oluyor.

Batı'daki eğitim bilimsel değil mi diyorsun Dede? Nasıl olur bu? Aya gitmekten en önemli bilimsel ilerlemelere dek, bunların hepsi Batı'dan gelmiyor mu? Nobel ödüllerini çok büyük çoğunlukla Batılılar almıyor mu?

Yavaş ol. Herkesinki gibi, senin de beynin yıkanmış bu konuda. Ben, elbette senin kadar gençken değil ama üniversiteyi yeni bitirdiğim yirmili yaşlarımın başında, bir temel gerçeği gözlemleme şansını yakaladım: Yalnızca ideolojiler, inançlar filan değil, bilimin kendisi de sınıf mücadelesinde taraftır. "Bilim tarafsızdır" iddiası, kötü niyetli bir genellemeye dayanan bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Çünkü gerçekte, "genel olarak bilim" diye bir şey yoktur. Çeşitli bilim dalları vardır ve bunların her birini sınıf mücadelesine göre değerlendirmek gerekir. Kanıt olarak, en bilinen örneği verebilirim. Galileo, "Dünya, Güneş'in etrafında dönüyor" demekle sadece "nesnel" bir bilimsel görüşü savunmuyor, doğrudan doğruya Kilise merkezli bir düzene kafa tutmuş oluyordu. Yani "taraflıydı" ve bu da nesnelliğinin, başka bir deyişle bilimselliğinin bir işaretiydi. Hem sadece astronomide değil, öteki doğa bilimlerinde de durum buydu. Bilimsel "doğru"nun or-

taya çıkması üretim güçlerini geliştirmek isteyen burjuvazinin işine geliyordu, buna karşılık feodal düzen için ölüm demekti.

Doğa bilimlerinde doğru görüşe ulaşmak için burjuvazinin tarafını tutmak mı gerekiyordu yani?

Hayır, öyle değil. Gerçekte bilimsellik, hem burjuva düzeninden yana olmayı, ama hem de savunulan görüşün zamanın bilim ölçütlerine uygun olmasını gerektiriyordu.

Peki, toplum bilimlerinde durum neydi?

On dokuzuncu yüzyılda gelişen toplum bilimleri alanında ise, bilimsel "doğru"nun ortaya çıkması, işçi sınıfı için hayati önemdeydi; buna karşılık, her ne pahasına olursa olsun sömürüyü gizlemek isteyen burjuvazi için ölüm demekti. Bugün de durum böyledir. Onun içindir ki, toplum bilimlerinde ilke olarak burjuvaziye güvenmemek gerekir. Bir burjuva fiziğinden başka bir proleter (yani işçi) fiziği olmamasının nedeni, bu alanda iki sınıfın çıkarlarının çatışmamasıdır. Buna karşılık, bir burjuva iktisadı ile bir işçi iktisadı, bir burjuva tarihi ile bir işçi tarihi vardır ve bunların "doğru"ları farklıdır. Daha doğrusu, burjuvalarınki, ilke olarak "şüpheli"dir. Bundan, elbette, işçi toplum bilimlerinin tanım gereği doğru olacağı sonucu çıkmaz. Nasıl ki doğa bilimlerinde doğru safta olmak bilimselliğe yetmiyor, bir de savunulan görüşün, zamanın bilimsel ölçütlerine de uygun olması gerekiyor idiyse, bugün de

bir toplum biliminin işçi safında bulunması yetmez, bir de bugünün bilim ölçütlerine, yani nesnelliğe de uygun olması gerekir.

Evrim kuramı zamanın bilimsel ölçütlerine tamamen uysa da, yine birçok yerde kabul edilmiyor.

Çok doğru bir noktaya parmak bastın Kuzeyciğim. Her zaman olmasa da tarihte çoğu zaman, dinî inançlar egemen düzeni desteklemiştir. Bu nedenle, dinin temelini oluşturan yaratılma inancının bilimsel olarak yanlışlanması, egemen düzeni çok değerli bir destekten yoksun bırakma tehlikesini doğurur. Örneğin Amerika'da bu çelişkiyi çok açık biçimde görüyoruz. Üniversitelerde evrim kuramı tartışmasız kabul görüyor. Başka türlüsü bu alandaki bilimsellik ölçütüyle asla bağdaşmaz. Buna karşılık, toplumda yaygın ideolojide, yaratılma inancının şiddetle savunulması hoş görülüyor. Bu konuyu kapamadan, bilimin sınıfsallığı konusunda bundan böyle duyarlı olmanı istiyorum. Sadece toplum bilimlerinde değil, ama akla gelebilecek her konuda "bilimsel" bir görüşü tartarken "sınıf uyanıklığını" hep elde tutmakta sonsuz yarar var. Örneğin şu ya da bu ürünün satılabilmesi için, bunun yararının "bilimsel olarak" kanıtlandığı ileri sürülebiliyor.

XI

Ortak kültür konusuna dönelim istersen Dede. Küreselleşme sonucunda çeşitli toplumlardaki insanların gitgide ortak bir kültürde birleşecekleri doğru değil mi?

Ortak kültür konusunda ben de sana geniş ölçüde katıldım Kuzeyciğim. Ama sınıf mücadelesi temel gerçeğini de hiçbir zaman unutmamak gerekir. Bak örneğin bu son koronavirüs pandemisi (genel salgını) nedeniyle tüketim tutkusu konusunda, geniş yığınların çıkarlarıyla kâr peşinde koşanların çıkarlarının nasıl çatıştığı gün gibi çıktı ortaya. Böyle olunca, gitgide daha çok insanın tüketim tutkusunun gerçekte kendi sınıfsal çıkarlarına uygun olmadığını fark etmesi olasılığı belirdi. Yani ortak kültür aslında çelişkili olan sınıf çıkarlarını örtme aracı olduğundan, bu çelişkiler keskinleşince ortak kültürün de artık o kadar ortak olmadığı görülmeye başlanır. O zaman sömürülen sınıflar, yani emekçiler, ortak kültürden ayrılan kendi sınıf kültürlerine, hiç değilse bir ölçüde yönelmeye başlayabilirler.

Bunun sonucu ne olur Dede?

Bunun muazzam sonuçları olabilir Kuzeyciğim. Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere küreselleşmiş dünyanın birçok yerinde yığınların bilinçlenmesi, bu sömürücü düzenin, yani kapitalizmin sonunu getirebilir.

Dünyayı beş yüzyıldır ilerletmiş bir üretim düzeni niye zararlı hale geldi?

Bir kere bunun için çok büyük bedeller ödendi. Dünyanın büyük bölümü sömürgeleştirildi, talan edildi, doğal gelişimi engellendi, sakat toplumlara dönüştürüldü. Afrikalı köle ticaretine daha önce değindim. Şimdi de, en çarpıcı yıkımlardan bir iki örnek daha vereyim: 1830'larda Çin, afyon kullanımı halkına çok zarar verdiği için haşhaş ekimini yasakladı diye, İngiltere, kendi Hindistan sömürgesinde ürettiği afyonu Çin pazarında serbestçe satabilmek için, Çin'e iki kez savaş açtı. İlk savaş 1839-1842, ikinci savaş 1856-1860 arasında oldu. Çin ikisinde de yenildi ve sınırlarını afyona açtığı gibi, emperyalist ülkelerle çok eşitsiz antlaşmalar imzalamak zorunda bırakıldı. İkinci savaşta, Fransa ile ABD de İngiltere'ye katıldı. İngiltere, Hong Kong'u Çin'den işte bu ikinci savaşta kopardı. Hindistan sömürgelikten kurtulmak için ayaklandığında, bu ülkenin bağımsızlığının tanınmasının kaçınılmaz hale geldiğini gören İngiltere, bağımsızlıktan sonra da etkisinin sürmesini sağlamak için, Hintlilerle Müslümanları birbirine düşürecek bir politika izledi. Böylece, 1947'de gerçekleşen bağımsızlıkla birlikte Hindistan parçalandı; Pakistan, arasında Hindistan toprağı bulunan iki parçalı bir devlet olarak kuruldu. Bu da yeni bir parçalanmayla sonuçlandı; 1971'de, Doğu Pakistan, bağımsız Bangladeş devleti oldu. 12,5 milyon insan dinî inançları yüzünden göç etti, bu kargaşada bir milyo-

na yakın insan öldü, koca Bengal birkaç ülke arasında paylaşıldı, halkının çoğunluğu Müslüman olan Keşmir Hint tarafında kalınca, Hindistan ile Pakistan arasında savaş çıktı ve bugün hâlâ süren Keşmir bunalımı ve bir türlü yatışmayan Hindu-Müslüman çatışması, emperyalist siyasetin miras bıraktığı kanayan bir yara olarak kaldı. Bu da, emperyalizmin ünlü "böl ve yönet" stratejisinin en çarpıcı örneklerinden biridir.

Ama bütün bunlar geçen yüzyıllarda kalmış şeyler değil mi Dede?

Ne yazık ki öyle değil. Tam aksine. Son otuz kırk yılda, eşitsizlik tahammül edilemez boyutlara tırmandı. Örneğin bugün (2020), dünya nüfusunun %1'i dünya servetinin %82'sine sahipken, dünya nüfusunun %50'si, dünya servetinin %1'iyle yetinmek zorunda. Bu da kitlesel bir yoksulluk ve yoksunluk demek. Örneğin günümüz dünyasında yeterli beslenemeyen bir milyara yakın insan var. Üstelik bu son koronavirüs pandemisiyle bu sayının yarı yarıya artacağı tahmin ediliyor. Çünkü kapitalist düzen, uluslararası kuruluşları (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü), başta ABD, Batı Avrupa devletleri ve Japonya olmak üzere önde gelen emperyalist devletleri ve dünyaya dayatılan iktisadi, siyasi ve ideolojik ilişkiler düzeniyle, tepeden tırnağa, çokuluslu şirketlerin kârlarını azamileştirmeye göre işliyor. Bu öylesine gözü dönmüş bir çark ki, iklimi gitgide bozsa, dünyayı ya-

şanamayacak denli kirletse, inanılmaz yoksunluklara ve acılara yol açsa da bir türlü durdurulamıyor. Üstelik artık, kendi kendini de tüketme noktasına gelmiş bulunuyor. Kârının kaynağı, insanlara iş vererek onları sömürmek. Ama artık yeterli sayıda insana iş veremiyor. Bunun üzerine, doğrudan doğruya başkalarının servetini yağmalamaktan başka yol bulamıyor. Bu kez de, işsiz kalmış, yoksullaşmış yığınlar karşısında, üretebildiği malları satabileceği yeterli pazarı da kalmıyor. Bu durumda, özellikle en büyük emperyalist üke olan ABD'nin elinde bulunan ve bunların arasında nükleer silahların da yer aldığı dehşetli silah gücünü her an kullanabilmesi gibi korkunç bir tehlike hızla yükseliyor. Bu nedenle, kapitalizmi hızla yok edemezsek, insan olarak bu dünyada varlığımız çok büyük bir tehdit altında kalmaya devam edecek. Kapitalizmin hemen yok edilmesi en acil görevlerimizden biri haline gelmiş bulunuyor.

Anladım da Dede, hepimiz az çok aynı kültürün parçasıysak, kim yapacak bunu?

Ortak kültürün sanıldığı kadar yekpare olmadığını, sınıfımıza göre farklı bilinçlenme olanaklarına sahip olduğumuzu daha önce söyledim. Şimdi ise, aslında basit, ama kimi zaman gözden kaçırılan bir gerçeğe dikkat çekmek istiyorum. Zaman zaman "toplum buna tahammül etmez" ya da "işçi sınıfı bu işi başaracak" gibi ifadelerle karşılaşırız. Dolayısıyla, şu basit gerçeği

hep aklımızda tutmalıyız: Toplum da, sınıf da, aile de, kısacası her türlü toplumsal grup daima "bireyler aracılığıyla" hareket eder. O zaman, "bireylerin görüş ve davranışlarını belirleyen nedir" sorusunu araştırmamız gerekir.

XII

Dede, birey fikri hep var mıydı, yoksa tarihin belli bir aşamasında mı ortaya çıktı?

Kutlarım seni, tartışmamızın daha bu aşamasında tarihsel düşünmeye başladın. Ki bu da herhangi bir gerçeği kavrayabilmek için, edinilmesi mutlaka gerekli olan bir bakış açısıdır. Bireylerin her zaman var olduğu apaçık ortada. Hiçbir zaman bireysiz bir toplum olmuş olamaz, değil mi?

Herhalde!

Sen de bunu bildiğin için sorunu "birey fikri" diye sordun. Soru çok haklı bir soru. Çünkü bilinçli bir eylem, ancak kişinin kendisini toplumdan "ayrı" bir varlık olarak görmesiyle tasarlanabilir. Bu gelişme, Batı'da, yaklaşık olarak Orta Çağ'ın sonunda, Rönesans ve Reform'un yarattığı düşünce devriminin ürünü oldu. Kapitalizm de bu süreç içinde başladı. Dolayısıyla bu iki gelişme arasında bir bağ olması çok muhtemeldir. Bu düşünce ve bu üretim biçimi, dünyanın geri kalan kısmına çok sonra geldi ve bunun da önemli sonuçları oldu.

Ne gibi Dede?

Bugün bile, Batılı kişi daha bireyci, Doğulu kişi ise daha toplumcudur.

Rönesans ile Reform'un etkisi ne yönde oldu?

Daha on dördüncü yüzyıldan itibaren önce Floransa'da, sonra öteki Kuzey İtalya kentlerinde, her alanda bir yenileşme görülmeye başlandı. Bunun ana izleği, bir tür hümanizma, yani "insana odaklanma" oldu. İstanbul'un Türkler tarafından fethinin de etkilediği bir süreç içinde, Eski Yunan eserlerine karşı yeni bir ilgi doğdu. Örneğin Protagoras'ın "her şeyin ölçüsü insandır" görüşü taraftar kazandı. Kitaplara, inanca, öte dünyaya odaklanmış dikkatler yavaş yavaş insana ve bu dünyaya döndü. Kitabilik yerine gözlemcilik, gerçeğe merak gelişti. Bu yeni bakış, yağlıboya resimden mimariye, müziğe, siyasete, bilimlere, edebiyata kadar, yaşamın her alanını etkiledi. On beşinci yüzyılın sonundan itibaren de, önce Hollanda'ya, oradan da, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, Rusya dahil bütün Avrupa'ya yayıldı. On beşinci yüzyılın ortasında matbaanın icadı, yüzyılın sonunda Amerika'nın keşfi, inanca dayanan otoritenin temellerini sarstı. Denizciliğin hızla gelişmesiyle, on yedinci yüzyılın sonuna kadar, Antartika dışında bütün kıyıların haritası çizildi. Resimde perspektif geliştirildi, böylece derinlik hissi verilebildi. Çoksesli müzik doğdu ve buna göre eserler bestelenmeye başlandı. Üstelik insanlar bu değişimi gitgide bilinçlenerek gözlemlediler. Nitekim Yeniden Doğuş (Rönesans) sözcüğü, on altıncı yüzyılın ortasında İtalyancada ortaya çıktı, oradan da bütün Avrupa dillerine yayıldı.

Peki Reform'un ne etkisi oldu?

Bütün bu yenilenmenin, düşünsel canlanmanın dine yansımaması olanaksızdı. Orta Çağ boyunca Batı'da, kültürel olarak her şeye egemen olan güç Katolik Kilisesi'ydi. On altıncı yüzyılın başında, Martin Luther, kutsal kitap yorumunun, başta papa olmak üzere rahiplere bırakılmasına isyan etti ve böylece Protestan mezhebi doğdu. Bu bölünme, papaya sadık kalanlara bile yansıdı. Hıristiyanlar din adamlarından bağımsızlaştılar ve inanç konusunda, yavaş yavaş, kendi kararlarını kendileri alır oldular. Ama bu hiç de kolay olmadı. Katolik-Protestan çekişmesi özellikle Almanya'da çok kan dökülmesine yol açtı. Bunun esas nedeni, Almanya'nın yaklaşık üç yüz elli siyasal birimden oluşan inanılmaz bölünmüşlüğüydü. Katolik prensler ile Protestan prensler arasında bir yüzyıl sonra patlayan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648), Almanya'da nüfusun üçte birinden fazlasının ölümüne yol açtı. Asla Almanya ölçüsünde olmasa da, Fransa ve İngiltere'de de karışıklıklar çıktı. Kısacası, Avrupa'nın din baskısından kurtulması hiç de kolay olmadı. Ama sonuçta, Rönesans'ın Reform'la birleşmesiyle özgür düşünce üstünlük kazandı.

Peki istersen şimdi birey fikrinin nasıl oluştuğu konusuna gelelim Dede.

Pekâlâ. Artık "ya bu ya da şu" yaklaşımının değil, "hem bu hem de şu" yaklaşımın doğru olduğunu, an-

cak bu birliktelikte bir yönün her zaman üstün olduğunu ve gerçekliğin hareketliliğini savunan yöntemimizi öğrenmiş bulunuyoruz. Öyleyse, bu konuya da uygulayalım yöntemimizi. Böyle yaparsak ulaşacağımız sonuç şudur: Bireyin kararlarında toplum elbette etkilidir, ama birey de içinde bulunduğu toplumun bir kuklası değildir. Şu ya da bu ölçüde özgürlüğü vardır.

Hangi ölçüde Dede?

Bunu doğru yanıtlayabilmek için, birey-toplum birlikteliğinde hangi yönün belirleyici olduğuna bakmak gerekir. İnsanın toplumsallaşma sayesinde insan olduğunu hatırlarsak, bu sorunun yanıtı apaçık ortada. Demek ki, bireyin ne ölçüde özgür olacağını toplumsal koşullar belirleyecektir. Bu koşullar da çok farklı olabilir. Gelenekçi bir köylü toplumunda bireylerin karar özgürlükleri çok kısıtlı olabilir, buna karşılık gelişmiş bir kentli yaşamda, bireyin özgürlüğü çok geniş boyutlara ulaşabilir. Ayrıca bu koşullarda daima değişiklik olabilir. Nihayet, hiçbir zaman mutlak bir belirleyicilik de olamayacağını, her türlü mutlaklığın yaşam gerçeğine aykırı olduğunu unutmayalım. Örneğin en gelenekçi köyde bile, diyelim ağanın kızına gönlünü kaptıran ortakçı, pekâlâ onunla dağa kaçabilir. Öteki uçta da mutlaklık yoktur. Her birey, her an, toplum koşulları ne olursa olsun, kimi konularda aşamayacağı sınırlarla karşı karşıya bulunur. Dolayısıyla, her zaman somut duruma bakmak gerekir.

Bu konuda da, burjuva bilimi, işçi bilimi farkı var mı?

Ağzını öpeyim! Sen ne çabuk öğreniyorsun böyle! Olmaz olur mu? Bu en âlâ bir toplumsal konu olduğuna göre, özellikle bu konuda, burjuva "bilimi" ile işçi sınıfının "bilimi" arasında fark bulunmalı. Bunu, fazla kafa ütülemeden anlatmaya çalışayım. Bir kere burjuva dünyasında, toplumun etkisini sıfır kabul edenler var. Bunun ünlü bir örneği, "toplum yoktur, yalnızca birey vardır" diyen eski İngiliz başbakanı Margaret Thatcher'dir. Bu bayanın, tarihteki en büyük toplumsal eşitsizliği yaratmış olan kapitalist küreselleşmenin öncülerinden olması da herhalde rastlantı değildir. Ne var ki, burjuva düşüncesinin burjuva çıkarını savunması için böyle uç noktalara sürüklenmesine gerek yok. Bunu çok daha incelikle yapanlar var. En önde gelen örneği ise, bilimsel yaşamını Marksizmle mücadeleye adamış olan ünlü Alman sosyoloğu Max Weber. Weber kısaca şöyle diyor: "İnsanlar daima belli bir amaçla hareket ederler. Dolayısıyla davranışlarını değerlendirmek için niyetlerine bakmak gerekir."

Bunun neresi yanlış Dede?

Buraya kadar sorun yok. Sorun, izleyen adımda başlıyor. İşçi bilimi, "peki bu niyetler, bu amaçlar nereden kaynaklanıyor?" diye sorunca Weber'in yanıtı şu oluyor: "Bunun yanıtı yok. Zaten sosyolojinin böyle açıklamalar araması bilime aykırıdır. Sosyolojinin bilimsel

olarak yapması gereken tek şey, bu niyetleri tiplere ayırmak ve bunları en iyi şekilde tasvir edecek modeller geliştirmektir." Görüldüğü gibi, burjuvaziyi savunma stratejisi, sosyolojide bilimsel açıklama olamayacağı görüşüne dayanıyor; örneğin işçi sınıfından yana olduğu için ömrünü vererek kapitalist sömürüyü bilimsel olarak açıklamış olan Marx'a yanıt veremeyeceğinden, onun yaptığını değersizleştirmeye çalışıyor. Son oyunu da, taraf tutan bilimin "bilimsel" olamayacağını, bilimcinin değerleri araştırması gerektiğini, ama kendisinin bir değer sahibi olamayacağını savunması. Şu anda da bu görüş, Batı dünyasında egemen görüştür. Oysa sınıf mücadelesini hatırlarsan, doğru bilimin ancak "doğruda çıkarı olan" tarafta olabileceğini görürsün. Weber ve genellikle Batı dünyası, "nesnellikle" tarafsızlığı bile bile karıştırıyor ve böylece, sömürüyü var gücüyle gizlemeye çalışıyor.

On dördüncü yüzyıldan itibaren Rönesans'ın ve Reform'un gelişmeye başlamasıyla, on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren de kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birey fikrinin doğuşu arasındaki bağlantıyı tam kuramadım.

Bunda bir güçlük yok Kuzeyciğim. Esas belirleyici olanın toplumsal koşullar olduğunu söyledim. Rönesans ve Reform sonucunda, Batı'da, "insana odaklı" bir düşünce yapısının egemen olmaya başladığını belirttim. Toplumsal yapıyı esas belirleyenin üretim biçimi

olduğunu da öğrendik. O zaman sorumuzun yanıtı, o çağda dünyaya yayılmaya başlayan kapitalist üretim biçiminde yatıyor. Bir üretim biçimini niteleyen iki ana öğeden birinin üretim araçları sahipliği, ötekinin ise fiili üreticinin durumu olduğunu daha önce gördük. Kapitalist üretim biçimi sınıflı bir üretim biçimi olduğuna göre, üretim araçları emekçinin elinde olamaz. Peki kapitalizmde üretim araçları kimin elinde? Başlıca üretim araçlarının hammadde (yani doğa) ve üretimde kullanılan aletler, aygıtlar, binalar vb. olduğunu biliyoruz. Kapitalizmin birinci koşulu, doğanın üretimde kullanılan öğelerinin ve üretime yarayan araçların sermaye sahiplerinin elinde olması ve bunların bu mülkiyetlerini istedikleri gibi kullanabilmeleridir. İkinci koşul ise, emekçilerin kendi çalışma güçlerini, sermaye sahiplerine istedikleri gibi kiraya verebilmesidir. Bu iki temel koşul, hem sermayedarın hem de emekçinin hukuken özgür ve hak sahibi kişiler olmasını gerektirir. Başka bir deyişle bireycilik, düşünsel olarak, kapitalizmin olmazsa olmaz koşuludur. Kapitalizmin toplumsal koşulları, bireyin önceliği fikrini doğurmuştur.

XIII

Peki Dede, birey fikrinin toplumsal koşulların değişmesiyle geliştiğini anladım. Daha önce de, insanın toplumsallaşmayla evrildiğini, bedeninin bile böyle oluştuğunu, kültürün toplumsal ilişkilerden kaynaklandığını, temelinin üretim biçiminde bulunduğunu, sınıfsız bir üretim biçimi olabileceğini, ancak sınıflar varsa toplumsal gelişmenin sınıf mücadelesi tarafından belirleneceğini gördük. Ama bunlar fazla genel şeyler. Şimdi, birey fikri üzerinde değil de, bireyin kendisi üzerinde duralım istiyorum. Teker teker bireyler nasıl farklılaşıyor, her bireyin toplumla etkileşimi nasıl oluyor? Bu sorunları ele alalım diyorum.

Olur Kuzeyciğim. Olabildiğince somut düşünebilmek için, belli bir bireyin doğumuyla başlayalım istersen. Örneğimiz Kuzey Eroğul olsun.

Hoppala Dede! Yapma Allah aşkına!

Niye olmasın? Somut olacaksak, herkesin en somutu kendisidir. Konuştuklarımızı anlamanın en kolay yolu, bunları kendine bağlamaktır. Öyleyse doğumundan başlayalım. İnsan olduğun için evrimle oluşmuş türümüzün bedenini taşıyorsun. Ama diyelim bir Çinliden, bir Kongoludan çok farklısın. Bunun nedeni, annenle babanın belli bir toplumun üyesi olması. Sen beden olarak, öncelikle annenle babanın her birinin yaklaşık

yirmi bin geninin rastlantısal bir karışımısın. Onların her birinin bedeni de, kendi anne babalarının yine rastlantısal bir karışımının ürünü. Yapılan hesaplara göre aynı kadınla erkeğin birbirinden az çok farklı aşağı yukarı bir milyon çocuk doğurma ihtimali var. Dolayısıyla sen belli bir soy zincirinden gelip belli bir kültürün içine doğuyorsun ama, yine de kendine özgüsün. Bir milyon ihtimalden yalnızca birisin. Doğar doğmaz da özgüllüğün, biricikliğin pekişmeye başlıyor. Evet, belli bir anne babanın elinde, belirli bir kültür ortamında büyüyorsun ama, bu süreç içinde sen tamamen edilgin, yalnızca "alıcı" bir varlık değilsin: Her zaman bir "alışveriş" süreci içindesin. Her çocuğun tepkileri değişik olur, her anne baba da çocuklarına bu tepkilere uygun karşılıklar verir. Kimi çocuk erken yürür kimi geç, kimi çocuk erken konuşur kimi geç. İnsan olmanın gereği olan bu süreçleri, her çocuk anne babasının kılavuzluğunda, ama yine de kendi yapısına göre aşar. Aşağı yukarı beş yaşına geldiğinde de, her çocuğun temel kişiliği oluşmuş olur ve bu temel kişilik tamamen ona özgüdür.

O kadar erken mi?

Evet, o kadar erken ve böyle olması zorunlu. İnsanı hayvandan ayıran temel özelliğin, davranışlarını içgüdüleriyle değil, kendi kararlarıyla belirlemesi olduğunu söyledim. Dolayısıyla bir an önce, en basit biçimde de olsa, bu kararları alabilecek duruma gelmesi gerekir.

Yoksa kendi toplumunda insan olarak yerini alamaz. Kendine bakarsan, yalnızca bir bedene değil, bir de bu bedeni istediğin gibi kullanman için gerekli bir duygu ve düşünce yapısına sahip olduğunu görürsün. Sana kararlarını aldırtan da işte bu yapıdır. Buna psikolojik yapı ya da ruh diyebiliriz kısaca. Bu yapıyı, öncelikle sinir sistemi olmak üzere, bedenin belli bir biçimlenmesi olarak da düşünebilirsin.

Peki bu biçimlenme nasıl oluşur?

Her insan, belli duyarlıklar ve kendine özgü bir kalıtımla gelir dünyaya. Duyarlıklar başlıca iki çeşittir, ama bunlar hep aynı bedeni, yani örneğimizde senin bedenini biçimlendirir. Bir bölüm duyarlık beş duyumuza dayanır. Bildiğin gibi her insan yavrusu görme, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma duyarlıklarıyla gelir dünyaya. Doğar doğmaz da, onun bu duyarlıkları belli uyaranlarla karşılaşır. Ama insanın bir de "ruhsal" diye adlandırılabilecek duyarlıkları vardır. İnsan, doğası gereğince her zaman bir toplumun üyesi olduğundan, bu ruhsal duyarlıkları toplumsal ilişki kurmak için mutlaka gereksinir. Nedir bunlar? Başkalarıyla ilişki içinde mutlaka gereksindiğimiz başlıca duyarlıklar, sevme/sevmeme (kızma, nefret etme), güvenme/korkma, beğenme/beğenmeme (dolayısıyla da övünme/utanma), sevinme/üzülme, haz duyma/acı çekme ve anlama/anlayamama (kavrayamama) duyarlıklarıdır.

Doğru anladımsa Dede, bedenin duyuları olduğu gibi, ruhun da belli uyaranlara geçit veren kendine özgü "ruhsal duyuları" vardır diyorsun.

Tamamen öyle. Beş duyun ve saydığım altı ruhsal duyarlıkla yakın çevrenle aralıksız olarak yürüttüğün ilişkiler, senin kendine özgü kalıtımınla oluşmuş bedenini dünyaya geldiğin andan itibaren yoğurur ve seni insan türünün bir üyesi haline getirir. Bunun görece erken bir yaşta olması ve ondan sonra da bütünlüğünü koruması, insan olmamızın kaçınılmaz gereğidir.

Böyle oluşan ruhumuz ondan sonra değişmez mi?

Ölünceye dek değişir elbette, ama temeli aynı kalır. Bu temel olmasa, kendini bildiğin günden ölünceye kadar koruduğun "kendin olma" duygun var olamazdı.

Peki, kalıtımsal olan ruhsal özelliğimiz yok mu?

Vardır elbette, ama bu kalıtım, yalnızca başkalarıyla ilişki içinde oluşabilecek özellikleri kapsayamaz. Duyularımızla ilgili bir benzetme yaparsam belki ne demek istediğimi daha iyi anlarsın. Genetik kalıtımı nedeniyle bir insanın diyelim işitme yeteneği bir başkasınınkinden farklıdır. Ama bu farklılık, sadece yeteneğiyle ilgilidir. Yoksa doğumdan sonra işittiği seslerle, diyelim annesinin ninnileriyle kulağının edindiği yeni duyarlıklarla ilgili değildir. Aynı şekilde, her insan farklı bir mizaçla doğar. İlginçtir ki bu mizaç türleri, ta Eski Yunan'dan beri kaydedilmiş bulunmaktadır. İnsanların

başlıca dört mizaçtan birine daha yakın olduğu gözlenmiştir: hava gibi hareketli-neşeli olanlar, toprak gibi içine kapanık-hüzünlü olanlar, ateş gibi değişken-asabi olanlar ve su gibi kayıtsız-soğukkanlı olanlar. Dikkat edersen, tıpkı bir bedenin sarışın ya da yağız, uzun boylu ya da bodur olması gibi bunlar biçimsel özelliklerdir; dolayısıyla kalıtımla geçmeleri de doğaldır. Buna karşılık ancak ilişki içinde oluşabilecek özelliklerde kalıtım olamaz. Örneğin başkalarını sevmek ya da sevmemek kalıtımla belirlenemez. Az çok belirlenebilecek tek şey, sevgini ve nefretini neşeli, hüzünlü, asabi ya da soğukkanlı bir biçimde yaşayıp yaşamayacağındır. Kaldı ki, toplumsal alışveriş içinde bu mizaç özelliklerinin de önemli değişimlere uğraması muhtemeldir.

Dede, kişiliğimizin temeli atıldıktan sonra da her birimizin farklılığı nasıl oluşuyor?

Bunu kendini gözlemleyerek de görebilirsin. Toplum her birimize her zaman bir dizi seçenek sunar. Toplum ne denli gelişmişse, bu seçeneklerin yelpazesi de o kadar geniş olur. Önce aile içinde ve akraba çevresinde, sonra okul yaşamında edindiğin çevrede, sonra çeşitli ilgilerin, diyelim oyun, spor, müzik gibi ilgilerin dolayısıyla oluşturduğun çevrede, okuldan sonra da işin ve diyelim siyasi ilgilerin dolayısıyla içine girdiğin çevrede toplum sana sürekli olarak çeşitli seçenekler sunar. Sen bunların arasında kendi tercihini yaparsın. Bu tercih her zaman bilinçli olmayabilir, ama her tercih

senin ruhunu (dolayısıyla da bedenini) biçimlendirir. Böylece genetik kalıtımı, bedeni, mizacı ve her şeyiyle, duruşu, yürüyüşü, koşuşu, top oynayışı, bakışları, gülüşü, somurtuşu, duruma göre çıkardığı sesleri, el sıkışı, başkalarına sarılışı, öpüşmesi, selam verişi, sık sık kullandığı kalıplaşmış sözleri ("Eh Cem Bey, nasılsınız bakalım?"), saç kesimi, tırnak kesimi, vücut kıllarına ne yaptığı, varsa boyası, makyajı ya da dövmesiyle, vücut kokusuyla, sürünüyorsa süründüğü koku ya da kokularla, duruma göre değişen ya da değişmeyen giyimiyle, kemerinden küpesine çeşitli aksesuarıyla biricik olan bir birey çıkar ortaya. Bu eşsiz birey, gerçi her aşamada toplumun kendisine sunduğu olanaklar arasında yaptığı kendi seçimleriyle oluşur, ama yaptığı her seçim aynı zamanda toplumu da oluşturur.

Nasıl yani?

Toplum ancak bireyler biçiminde var olabilir, dolayısıyla her birey kendini oluşturmakla, aynı zamanda, toplumu da oluşturmuş olur. Kaldı ki, "toplumsal etki" dediğimiz şey, ister istemez, her zaman "bireyler aracılığıyla" gerçekleşir. Toplumsal etkinin her çeşidi için bu böyledir. Sınıfın etkisi de bireylerden geçer, kültürün etkisi de. Toplumsal etki daima bireysel eylem biçiminde gerçekleşir. Daha önce de söylediğim gibi, toplum bireylerden oluşmakla kalmaz, kendini bireyleri oluşturarak oluşturur. Toplumsal yapılagelişler, bireysel alışkanlıklar biçiminde gerçekleşir.

Diyelim sınıfsal etki somut olarak nasıl ortaya çıkar?

Her gün gözümüzün önünde görüyoruz bunu. Örneğin şu son pandemi, emekçilerin durumunu çok sarstı. Emekçiler içinde iki sınıf, küçük esnaf ile işçiler bundan çok etkilendi.

Bunlar niye iki ayrı sınıf?

Sana dedim ya: Sınıflar üretim araçları sahipliğine göre belirlenir. Küçük esnafın, az da olsa kendine ait üretim araçları vardır, işçinin ise hiç yoktur. Hayatta kalabilmek için kendi çalışma gücünü bir sermayedara (işverene) kiralamak zorundadır. Pandemi bu sınıfları çok sarsınca, sınıf üyeleri ve örgütleri, dernekler ve sendikalar seslerini yükseltmeye başladılar. Böylece sınıf mücadelesi kendini açıkça belli etti. Bu durum, her iki emekçi sınıfından insanlara bir çağrı oluşturdu. Ne kadar çok işçi, ne kadar çok küçük esnaf bu mücadeleye katılır, her sınıfın örgütleri ne kadar girişken olursa, kendilerine ne kadar taraftar bulabilirlerse, mücadele o ölçüde yükselir. Yeterli bir güce erişince de, siyasal iktidardan istediklerini şu ya da bu ölçüde elde ederler.

Dede, emekçilerin toplumu istedikleri yönde değiştirebilmelerinin koşulları nelerdir?

Bunun başlıca üç koşulu var: sayı, bilinç ve örgüt. Emekçiler hedeflerine ancak kitlesel eylemlerle, yüksek

bir kararlılık düzeyiyle ve sıkı bir örgütlenmeyle ulaşabilirler.

Peki tek tek bireyler toplumu değiştirebilir mi?

Demin söylediğim gibi, her birey kendini oluşturdukça, toplum kendisini de kapsadığına göre, toplumu da değiştirir. Bu da bireye büyük bir sorumluluk yükler. Kendisini de, içinde yaşamayı istediği topluma uygun biçimde oluşturmasını gerektirir. Ancak tek başına hareket eden bireyin etkisi açıktır ki zayıf kalır. Toplumu etkilemek, toplumu değiştirmek istiyorsa, kalabalıklaşmak zorundadır. Bunu gerçekleştirmenin en etkili yolu da, ortak değerler paylaşan bir toplumsal ilişki ağının parçası olmaktır. Zamanımızda internetin, elektronik haberleşmenin çok gelişmesiyle, bunun teknolojik altyapısı da oluşmuş durumdadır.

XIV

Dede, insan hakları denince kastedilen bireyin hakları değil mi?

Elbette. Bu da artık bireyselliğin ve bunun değerinin toplumsal vicdanda nasıl yer ettiğini gösteriyor.

Hepimiz bencil olduk mu demek istiyorsun?

Tam aksine. Nasıl ki milliyetçilik başka milletleri hasım ya da hiç değilse rakip olarak görmeye iterse, bencillik de başka bireyleri hasım ya da hiç değilse rakip olarak görmeye iter. İnsanlık toplumsallığa dayandığına göre, gerçekte insanlığa en yakışan tutum bencillik değil toplumculuktur. Bu da başkalarına karşı saygılı ve yardımsever bir tutum gerektirir.

Güzel hoş da Dede, bu söylediklerin etrafımızda gördüklerimizle hiç uyuşmuyor.

Uyuşmaz tabii. Bizim toplumsallığımızın bugünkü biçimi, egemen ilkesi bencillik olan kapitalist üretim biçimi.

Peki insan hakları kavramını ortaya atan da bu düzen değil mi? Nasıl oluyor bu?

Tıpkı kendi çıkarlarını savunurken "ülke için iyi olur" diyen bireyler gibi, toplumun egemenliğine soyunan sınıflar da, "bizim yönetimimiz herkes için yararlı olacak" derler. Aslında bu yalan da değildir. Gelişen yeni sınıfın egemen olması, başlangıçta yalnız bu sını-

fa değil, eski egemen sınıfın ya da sınıfların karşısında olan bütün sınıflara yarar. Nitekim, burjuvazinin egemen olmasıyla, kast düzeni, yani belli insan gruplarını yasal olarak, hukuken başkalarının altında tutan düzenlemeler kalktı. Toplumsal konumu ne olursa olsun, herkesin yasa karşısında eşit vatandaş olması kuralı geldi. Bu, eski ayrıcalıklı gruplar olan soylular ve üst sınıf din adamları dışında herkesin yararınaydı. Ne var ki, yeni egemen sınıf geliştikçe, bunların da sömürgen olduğu görüldü. Çünkü yasa önünde eşitlik, hem ileri bir adımdır, hem de kapitalist düzenin temeli olan üretim araçlarında özel mülkiyetin ve işçinin kendi çalışma gücünü işverene "serbestçe" kiralama özgürlüğünün koşuludur. İnsanın kendi çalışma gücünü başkasına kiralamak zorunda bırakılması da, gerçekte, kapitalist düzendeki sömürünün temelini oluşturur.

İnsan hakları kavramı ne zaman çıktı ortaya?

İnsan hakları kavramı, başlıca iki kaynaktan beslenen bir sürecin sonucu oldu. Biri düşünsel bir süreç, ikincisi siyasal bir süreç. Düşünsel süreç Rönesans'ın ürünüydü. Daha önce söylediğim gibi, Rönesans, bir hümanizma, yani insana odaklı bir yaklaşım koydu ortaya. Bunun esası şöyle özetlenebilir: İnsan akıl sahibi bir varlıktır. Herkes doğuştan, "dürüst yaşamanın" ne demek olduğunu bilir. Özgürce düşünme koşuluyla, adaletin gerekleri bulunabilir. Hıristiyan inanışına göre, Tanrı insanı kendi imgesine göre yaratmıştır. Do-

layısıyla, iyilik ve ahlak, doğal halindeki insanın doğuştan getirdiği özelliklerdir. Siyasal süreç ise İngiltere odaklı oldu. İngiltere, daha on üçüncü yüzyıldan başlayan bir mücadeleyle, kralın yetkilerini yasal olarak sınırlayan ilk ülke olmuştu.

Nasıl bu kadar erken oldu bu?

Bu gelişme, İngiliz tarihine özgü koşulların ürünüydü. Bugünkü İngiltere Krallığı, on birinci yüzyılın ikinci yarısında, Kıta Avrupası'ndan gelen Normanların istilasıyla kuruldu. Fatih kralın yanında, yüzlerce baronun komuta ettiği, binlerce şövalyeden oluşan feodal bir ordu vardı. Zaferden sonra kral, fethedilen toprakları bu feodal unsurlar arasında böldü. Fethedilen topraklardaki Anglosakson halk da, bağımlı da olsa, feodal düzenin gereği olan geleneksel korumadan yararlanma hakkına sahipti. İngiltere'nin özelliği, yetkilerini fazlaca genişletmeye çalışan krala karşı baronların silahlı güçleriyle kafa tutmaları ve 1215 yılında, o zamanki krala, *Magna Carta Libertatum* (Büyük Özgürlük Fermanı) adını taşıyan bir belgeyi kabul ettirmeleri oldu. Burada, altmış küsur maddede, feodal toplumdaki çeşitli grupların ayrıcalıkları sayılıyor, ayrıca birtakım temel uyruk hakları da sıralanıyordu. Buna göre, örneğin, adalet reddedilemez ve geciktirilemezdi; suçsuz ceza verilemezdi; ceza suça orantılı olmalıydı; zoralım yasaktı; kendilerinin izni olmadan uyrukların araçları kullanılamazdı; ülkeye giriş çıkış serbestti vb.

Baronlar akıllı davranıp haklarını sıralamakla yetinmediler, bunların gözetilmesi için, soyluların, ruhbanın (din görevlilerinin) ve mülk sahiplerinin temsilcilerinden oluşacak bir kurulun kralın yanında sık sık toplanmasını da kabul ettirdiler. Kral bu temsilcilerin izni olmadan uyruklarından vergi toplayamayacaktı. Normanların dili Fransızca olduğu için (Fransızca konuşma anlamına gelen *parler* fiilinden türetilen bir sözcükle) bu kurula *parliament* (parlamento) adı verildi. İşte bu temsilciler kurulu, aşağı yukarı on dördüncü yüzyılın ortalarına doğru bugünkü yapısını kazanan iki meclisli (Avam Kamarası ile Lordlar Kamarası) yasama organı oldu. (Ruhban, bağımsızlığını korumak için, buna katılmamayı tercih etti.)

Peki ama, kralın yetkilerini kısıtlayan bir parlamentonun doğmasıyla insan haklarının ilgisini anlayamadım.

İlgisi şu: İnsan hakları, doğaları gereği, devlete karşı korunması gereken, gerçekleşmeleri devletin bir şeyler yapmasına ya da yapmamasına bağlı olan haklardır. Kralın dizginlenmesi, uyruk haklarının korunmasının en temel koşuluydu. Parlamentonun en güçlü silahı vergiye rızaydı. Kral meclislerin onayını almadan vergi salamıyordu. Parlamento aşağı yukarı on beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla dek süren bir çekişme sonucunda, yasama yetkisini ele geçirdi. Bu çekişme inişli çıkışlı oldu ve on yedinci yüzyılın ortalarına

doğru, parlamento güçleri ile krallık güçleri arasında iç savaşla sonuçlandı. Yenilen kral I. Charles 1649'da idam edildi. 1689'da da, parlamentonun dokunulmaz yetkilerini sıralayan Haklar Yasası kabul edildi. Burada vergiye rıza ilkesi yineleniyor, parlamentonun tam bir söz özgürlüğünden yararlanacağı, yasaların kralı dahi bağlayacağı, parlamentonun izni olmadan asker toplanamayacağı hükme bağlanıyordu. Keyfiliğe karşı mücadelede yargıçlar da taraftı. 1679'da çıkarılan *Habeas Corpus* (Latince, "bedenen getir" anlamını taşır) yasası, kolluk gücü tarafından gözaltına alınan ya da tutuklanan kişinin, mutlaka bedenen yargıç karşısına çıkarılmasını emrediyordu. Böylece, insan haklarının ilk adımını oluşturan yaşam hakkı ve kişi güvenliğini, yani kaybedilmelere ya da hapiste unutulmalara karşı çok önemli bir güvenceyi getiriyordu.

Hâlâ insan haklarını tam olarak göremiyorum ben burada.

Biraz sabırlı ol. Gerçek hayatta düşünceler, önce somut uygulamalar biçiminde çıkar ortaya. Ancak daha sonra bunlar, soyut düşünceler olarak ifadelerini bulur. İşte İngiltere'nin bu siyasi ortamındadır ki John Locke, kendisini insan haklarına götüren liberal dünya görüşünü geliştirdi. Zamanında pek tutulmayan bu görüş, izleyen yüzyılda, Amerika'da ve Fransa'da çok etkili oldu. Locke'a göre toplum bir sözleşme ile kurulmuştu. Bu sözleşmeyi yapan insanlar, doğal ortamda kendi

hayatlarını, sağlıklarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini koruma hakkına sahipti. Bunlara hiçbir hükümet dokunamazdı. Kimi durumlarda, bu hakları çiğneyen hükümetlere karşı ayaklanmak, yalnızca bir hak değil, aynı zamanda bir görevdi. Ayrıca Locke doğduğunda, Otuz Yıl Savaşları hâlâ sürüyordu. Dolayısıyla, Hıristiyanlığın hangi yorumunun geçerli olacağını siyasi iktidarın kararına bırakmanın felaket getirdiğini görmüştü. Bunun için dinî hoşgörüyü savunuyor ve devletin dinî inanca karışmaması gerektiğini söylüyordu. Locke on sekizinci yüzyılın hemen başında öldü. Ama o yüzyıl sona ermeden, Locke'un fikirleri iktidar yolunu buldu.

XV

Nasıl ve nerede iktidara geldi Locke'un fikirleri?

Önce Amerika'da, İngiltere'ye karşı yürütülen bağımsızlık savaşıyla, sonra da Fransa'da, tarihin kaydettiği en büyük devrimlerden biriyle. Önce Amerika'dan başlayalım. İngiltere'den Kuzey Amerika'ya yoğun göç dalgası on yedinci yüzyılın başında başladı. On sekizinci yüzyılın daha ortasına gelmeden, Amerika'da, her biri ayrı bir devletçik gibi işleyen on üç İngiliz kolonisi kurulmuş bulunuyordu. Zengin doğal kaynaklar, güneyde köle emeği, kuzeyde ise göç sayesinde aralıksız beslenen emek gücüyle hızla gelişen bu kolonileri, İngiltere, kendisine rakip olarak görmeye başladı ve bunlara sömürgeci yöntemler dayatmaya kalkıştı: Kimi malların kolonilerde üretimini yasakladı, kimi mallar için yalnızca İngiltere ile ticaret zorunluğu koydu, Amerikan mallarını taşıma işini kendi tekeline aldı vb. Biriken baskılar nihayet 1773 sonunda Amerika'da bir patlamaya yol açtı. İngilizler asker yollayınca da, on üç koloni birlikte karşı koymaya karar verdi. Bağımsızlık savaşı 1775'ten 1781'e dek sürdü ve 1783'te İngiltere on üç kolonisinin bağımsızlığını tanıdı. Bu ortak mücadeleyi yürütmek üzere, 1774 yılında Philadelphia'da, kolonilerin eşit sayıda temsilciyle temsil edildikleri ve adına Kongre denen bir meclis toplandı. İşte bu meclis 4 Temmuz 1776 günü yaptığı toplantıda, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni kabul etti. Amerikalılar bu-

gün de 4 Temmuz'u kuruluş günü olarak kutlarlar ve tarihte ilk kez insan hakkı kavramını ilan etmiş olan bu bildirgeyle haklı olarak övünürler. Aşağı yukarı bir yüzyıl önce John Locke'un savunduğu fikirleri gür bir sesle dünyaya haykıran bu bildirgenin özü şu idi: Bütün insanlar özgür doğarlar ve özgür yaşarlar; devlet ancak bu özgürlükleri korumak ve bunlardan herkesin eşit derecede yararlanmasını sağlamak için vardır; bu özgürlüklere ilişen devlet, kendi varlık nedenini yitirir; böyle bir devlete karşı ayaklanmak, hem hak, hem de ödevdir; İngiltere Hükümeti, Amerikalıların özgürlüklerini çiğneyerek, onları kendisine bağlayan temel sözleşmeyi bozmuştur; bu suretle serbest kalan Amerikan halkı, yeni bir hükümet kurmaya karar vermiştir.

Gerçekten de heyecan verici bir şey bu Dede.

Üstelik de son derece ilerici. Aradan aşağı yukarı iki yüz kırk yıl geçmiş olmasına karşın, bize hâlâ heyecan vermesi de bunu açıkça gösteriyor. Ancak gerçekçiliği elden bırakmamakta da yarar var. Unutma ki bu satırları yazan Amerikalılarla, Kızılderililerin yok edilmesini emreden ve satın aldıkları Afrikalı köleleri ölesiye çalıştıran Amerikalılar aynı kişilerdi.

Bu kadar çelişki nasıl olabiliyor Dede?

Bu, senin için, ideolojinin müthiş gücünü gösteren bir örnek olsun ve bundan kendin için ders çıkarmaya çalış. Üstelik bu köleci Amerikalılar, kendi insan hakları için kararlı bir mücadele vermeyi sürdürdüler. Nite-

kim bu on üç eski koloni, zaferden sonra ortak bir devlette bir araya gelmeye karar verince, bu birleşik devletin (ABD) 1787 yılında kabul edilen anayasasını on üç devletçiğin hepsine onaylatabilmek için, bu anayasaya hemen bir *Bill of Rights* (1689'da İngiltere'de kabul edilen Haklar Yasası ile, içeriği başka olsa da, aynı adı taşıyan bir metin) ekleme zorunluğu doğdu. Amerikan Anayasasında, 1791 yılında yürürlüğe giren bu ilk on değişiklik (anayasadaki adlarıyla *amendment*), Amerikan demokrasisinin kutsal metnidir. Hep numaralarıyla anılan bu on değişiklik maddesini, bugünkü anayasa terimlerimizle şöyle özetlemek mümkün: 1. Kongre şu konularda yasa yapamaz: bir dinin kabulü ya da yasaklanması, söz ya da basın özgürlüğünün kısıtlanması, yurttaşların barışçı bir biçimde toplanıp hükümete dileklerini bildirme haklarına dokunulması. 2. Özgür bir devletin güvenliğinin temeli bu olduğundan, halk silah sahibi olabilir ve silah taşıyabilir. 3. Barış zamanında hiçbir asker, sahibinin onayı alınmadan hiçbir eve yerleştirilemez. 4. Kişilerin üstleri, evleri, kâğıtları ve eşyası, makul olmayan aramalara konu edilemez. 5. Belli ağır suçlar söz konusu olduğunda, kimse bir "büyük jüri" tarafından suçlanmadıkça yargılanamaz. Kimse aynı suç için iki kez cezalandırılamaz. Kimse kendi aleyhine tanıklığa zorlanamaz. Kimse hukuk kurallarına uyulmadan yaşamından, özgürlüğünden ya da malından yoksun bırakılamaz. Karşılığı ödenmeden, kamu hizmeti için kimsenin mülküne dokunulamaz. 6.

Herkes, doğal yargıcı tarafından, yansız bir jürinin kararına göre ve savunma hakkının gereklerinden eksiksiz yararlanarak yargılanma hakkına sahiptir. 7. Değeri 20 doları aşan hukuk davalarında, herkesin *common law* (daha önceki kararları örnek alan "emsal hukuku") kurallarına uygun olarak, jüri tarafından yargılanma hakkı vardır. 8. Aşırı kefalet istenemez, aşırı para cezası, zalim ve alışılmamış cezalar verilemez. 9. Anayasada birtakım hakların sayılması, esasen halka ait olan başka hakların tanınmadığı anlamına gelmez. 10. Anayasanın Birleşik Devletler'e (yani merkezî devlete) verdiği ya da eyaletlere yasakladığı yetkiler dışında kalanlar, eyaletlere ya da halka aittir.

Hepsini tam anlamasam da, bu liste çok etkileyici geldi bana.

Öyledir. Bu düzenlemeler, devletin keyfiliğine karşı kalın bir zırh oluşturur. Üstelik, anayasa değişikliğinin aşırı güç bir yönteme bağlanmış olması, daha sonra kimsenin bunlara dokunmaya kalkışmamasını da garantiye aldı. Amerika'da bir anayasa değişikliği yapılabilmesi için, Kongre'nin her iki kanadının (Temsilciler Meclisi ile Senato'nun) üye tamsayısının üçte ikisinin oyuyla kabul edilecek bir metnin, eyaletlerin dörtte üçünün yasama organlarınca onaylanması gerekir. Bu öylesine güç bir süreçtir ki, anayasanın kabul edildiği 1787 yılından bugüne dek, ilk on değişiklik dahil, toplamda sadece 27 değişiklik yapılabilmiştir.

XVI

Şimdi istersen insan hakları kavramının Fransa'da nasıl kabul edildiğini görelim.

Fransa'da bu iş, tarihin kaydettiği en büyük devrimlerden biriyle gerçekleşti. Devrim 1789'da patlak verdi, ama uzun bir düşünsel hazırlığın ürünü oldu. Voltaire, Rousseau gibi düşünürler bağnazlığa, gelenekçiliğe, kimilerine ayrıcalık tanırken çoğunluğu ezen düzenlemelere savaş açtılar. Diderot ile d'Alembert, yayımı 1751-1772 arasında gerçekleşen, toplam 28 cilde yayılmış metin ve çizimleriyle neredeyse 82 bin maddeye ulaşan bir bilim, zanaat ve meslek ansiklopedisi hazırladı. Diderot'nun belirttiği hedefleri, yeryüzündeki bütün bilgileri toplamak ve bunları insanlığa sistemli bir biçimde sunmaktı. Böylece, kendilerinden sonra gelenler daha erdemli ve daha mutlu bir hayat sürebilecekti. Kısacası bu yayın, Fransız Aydınlanma Çağı'nın bir anıtıydı. Fikir düzeyinde bu gelişme sürerken Fransa'da siyasi bunalım derinleşiyordu. Devlet neredeyse iflas etmişti. İngilizlere karşı yürütülen Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) Fransa'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştı (Fransa Kanada'yı böyle kaybetti). İntikam ateşiyle tutuşan Fransızlar, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na var güçleriyle yardım ettiler. Nitekim İngilizlerin Amerikan kolonilerinin bağımsızlığını tanıdığı antlaşma Paris'te (Versay'da) imzalandı. (Bugün New York kenti limanındaki Özgürlük Anıtı, 1885'te,

parçaları gemiyle gönderilmiş bir Fransız hediyesidir.) Savaşlar ve başka harcamalar devlet hazinesini boşaltınca, çaresiz kalan kral, yeni vergiler kabul ettirme umuduyla, 175 yıl aradan sonra, ülkenin kast sistemini yansıtan geleneksel krallık meclisini (*Etats Généraux* - Etajenero) toplantıya çağırdı.

Kast sistemi ne demek Dede?

Uyrukların, yani bir kralın yönetiminde yaşayanların, eşit hukuk kurallarına göre değil de, bir bölümünün ayrıcalıklı sayıldığı bir düzene göre yönetilmesidir. Bu düzene göre o günlerde 25 milyon dolayında olan Fransızlar, çok eşitsiz üç kümeye ayrılmış bulunuyordu. 130 bin kadarı Kilise üyesiydi. Büyük topraklara sahip bulunan bu küme, devlete ne kadar vergi vereceğini kendisi saptamasına karşılık, halktan geleneksel ondalık vergisini alırdı. Askerlik sorumluluğu yoktu. Halkı sömüren bu din adamları kendi içlerinde de bölünmüştü. Üst tabaka soylu ailelerden gelir, Kilise'nin muazzam zenginliğinin kaymağını onlar yerdi. İkinci küme, yaklaşık 400 bin kadar üyesi olan soylulardı. Bunların da türlü ayrıcalıkları vardı. Belli unvanları, simgeleri kullanma, belli görevlere gelme hakkı yalnızca bunlara aitti. Kimi vergilerden muaftılar. Buna karşılık, köylülere karşı çeşitli feodal baskı olanaklarına sahiptiler. 20 bin kadarı ise, doğrudan doğruya saraydan geçinen asalaklardı. Nüfusun hemen hemen tamamını oluşturan *Tiers Etat* (Üçüncü Küme), zengin

burjuvalardan yoksul köylüye kadar servet bakımından birbirlerinden çok farklı olsalar da, hukuken ayrıcalıklı olanlar karşısında hak yoksunluğu bakımından aynı durumdaydılar. 1789 yılının Mayıs ayı başlarında kralın çağrısıyla toplanan geleneksel meclis, üç küme temsilcilerinin ayrı ayrı toplandığı bir meclisti. Meclisin toplanması devrimin başlangıç işareti oldu. Üçüncü Küme temsilcileri, din adamlarını ve soyluları bir yana iterek kendilerini "Millet Meclisi" ilan ettiler. Kral ve soylular direnmeye kalkışınca da, 14 Temmuz günü, Paris halkı ayaklandı ve hapishane olarak kullanılan Bastille (Bastiy) kalesini bastı. Üstünlüğü böylece ele geçiren Üçüncü Küme temsilcileri, tarihî önemi çok büyük olan iki dev adım attı. 4 Ağustos 1789 gecesi, Millet Meclisi, kast düzeninin temeli olan bütün ayrıcalıkları kaldırdı. Fransız uyruklar yasa karşısında eşit birer "vatandaş" haline geldi. 26 Ağustos 1789 günü ise, İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ni kabul etti.

"İnsan" ve "Vatandaş" ayrımının gerekçesi neydi?

Aydınlanma Çağı'nın ürünü olan dünya görüşüne göre, herkes, sırf insan olmaktan dolayı, elinden hiçbir zaman alınamayacak birtakım haklarla gelir dünyaya. Bu bakış açısı çok büyük bir yenilikti. Gerçi Amerikalılar da insanların birtakım haklarla doğduklarını kabul etmişlerdi. Ama bunu, İngiltere'ye karşı bağımsızlık talebiyle ayaklanmalarını açıklamak için yapmışlardı. Fransızlar ise, "Fransız" filan demeden, soyut olarak

"insanın" haklarını ilan ettiler. "Vatandaş" hakları da böyle soyuttu ve bir "Millet"in eşit üyesi olmaktan kaynaklanıyordu. Bu bakış açısı da çok büyük bir yenilikti ve daha sonra bütün dünyaya yayıldı. Dünya tarihine silinmez biçimde kazınan 17 maddelik bu kısacık bildirgede sayılan insan hakları şunlardı: özgürlük (ne özgürlüğü olduğu belirtilmiyor), mülkiyet, güvenlik, baskıya direnme, eşitlik (yasa önünde eşitlik anlamında), söz, yazı ve yayın özgürlükleri. Bir Millet oluşturmanın gereği olarak ilan edilen siyasi ilkeler ise şunlardı: ulusal egemenlik, güçler ayrılığı, yöneticilerin denetlenmesi (hesap verme), verginin ulus temsilcilerince onaylanması zorunluğu (vergiye rıza). İşte bu nitelikleriyle 1789, tarihin kaydettiği en köktenci burjuva devrimi oldu.

Neye dayanarak buna "burjuva devrimi" diyorsun Dede?

Sınıfların, üretim araçları mülkiyetine ve emekçi sınıfların özgürlüğüne göre belirlendiğini daha önce söylemiştim. İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nde, burjuva sınıfının rengini açıkça taşıyan iki temel düzenleme vardı. Bir kere, sayılan insan hakları içinde, bir tek mülkiyet hakkı "kutsal" diye nitelenmişti. İkincisi, ulus egemenliği, devlet yönetimini yoksul emekçiye kapalı tutmak için getirilmiş çok akıllıca bir burjuva buluşuydu. Bununla "millet" ile "halk" arasında bir ayrım yapılıyordu. Halk, yoksul köylüsüyle, işçisiyle,

küçük esnafıyla bildiğimiz somut insanlardır. Buna karşılık millet, tıpkı Tanrı gibi soyut bir varlıktır. Halk yönetimi esası kabul edilse, bütün halkın kendi temsilcilerinin seçimine katılması ve temsilcilerin kendilerini seçenlerin kararlarıyla bağlı bulunması gerekecekti. Millet egemenliği ilkesi kabul edilince, seçmek ve hele seçilmek için, ancak belli bir gelire sahip olanların milleti gerçekten temsil edebilecek sorumlu ve etkin yurttaş sayılmasının yolu açıldı. Nitekim daha sonra yapılan seçim yasalarında, ta 1848 yılına kadar genel oy kabul edilmedi; kabul edilince de oy hakkı sadece erkeklere tanındı. Egemenliğin böyle soyut bir varlığa tanınmasının diğer bir üstünlüğü de, seçilen temsilcilerin, seçmenlerinden bağımsız olarak, kararlarını "Millet adına" aldıklarını varsaymak oldu.

XVII

Dede, insan haklarının demokrasi için önemi nedir?

İnsan hakları kavramı ortaya çıktığında, yani on sekizinci yüzyılın sonunda, demokrasi tehlikeli görülen bir yönetim biçimiydi. Demokrasi, Yunancadan gelir ve kökeni *demos* (halk) ile *kratos* (iktidar) sözcükleridir. O zamana kadar uygulamada bilinen tek örnekleri Eski Yunan kent devletlerinde görülen ve en ünlü örneği Atina olan yönetim biçimiydi (MÖ 6.-4. yüzyıllar). Bundan korkulmasının nedeni, iktidara gelen halkın hukuk devletini tanımayacağı, özellikle de mülkiyet hakkına saygı göstermeyeceği kuşkusuydu. Nitekim Amerikan Anayasası yapılırken de, bu tehlikeye karşı birtakım tedbirler alınmıştı. Halkın doğrudan doğruya seçtiği Temsilciler Meclisi'nin süresi iki yılla sınırlanmış ve ani bir çoğunluk değişimi tehlikesine karşı, yetkileri, dört yıl için seçilen başkanla altı yıl için seçilen senatörlerin yetkileriyle dengelenmişti. Başkan, iki dereceli bir seçimle seçiliyordu. Hâlâ öyledir. Senatörler ise kendi eyaletlerinin yasama organı tarafından seçiliyordu. Senatörlerin doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi ancak 1913'te yürürlüğe giren bir anayasa değişikliği ile gerçekleşti. Ayrıca, üyeleri ömür boyu görev güvencesinden yararlanan Yüce Mahkeme'nin, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisi var. Ne var ki, zamanla insan haklarının kapsamı ge-

nişledikçe, bu haklar gitgide demokrasiyle kaynaştı. O kadar ki bugün artık insan haklarına dayanmayan bir demokrasi düşünülemez oldu.

Peki, insan haklarının kapsamı nasıl genişledi?

Bu, esas olarak sınıf mücadelesi ile oldu. On sekizinci yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlayan sanayi devrimi, üretimde buhar gücünün kullanılması ve fabrika düzenine geçilmesi, yaşamak için emek güçlerini kiralamaktan başka bir çaresi olmayan modern işçi sınıfını yarattı. İngiltere'den sonra bütün gelişmiş kapitalist ülkelere yayılan sanayi devrimi, başlangıçta işçileri feci çalışma koşullarına maruz bıraktı. Zamanla işçiler, çalışma koşullarını düzeltmek için örgütlenmeye, bu amaçla sendikalar kurmaya başladılar. İşte bu örgütlü işçi sınıfı mücadelesi içinde işçi hakları kavramı ortaya çıktı. En önemli mücadele hedefi, işgününün yasal olarak sınırlanmasıydı. Bunun yanında çalışma koşullarının düzeltilmesi, kadın ve çocuk işçilerin korunması, işçi sağlığının gözetilmesi vb. konularda talepler yükseldi. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'na dek bu yolda önemli bir ilerleme olmadı. Ama savaşın sonuna doğru Rusya'da 1917 işçi devriminin (Ekim Devrimi) patlaması, Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'nın asker ve silah göndererek devrimi bastırma çabalarının sonuçsuz kalması dengeyi kökten değiştirdi. Savaştan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'nin kuruluş belgesinde (1919), örtülü bir dille de olsa, insan hakları kavramına gön-

dermeler yer alıyor, hatta kuruluş belgesinin bir maddesinde (md. 23), "emekçiler için adalete uygun" koşullar sağlanması gereğinden söz ediliyordu. Ayrıca, savaş sonunda Versay'da toplanan barış konferansına koşut olarak, sosyal adaleti gözetmek üzere uluslararası bir örgütün kurulması için hazırlıklar yapıldı. 1919'da kurulan ve hâlâ görev yapan Uluslararası Çalışma Örgütü (İngilizcesi *ILO*), bugün Birleşmiş Milletler'in bir uzmanlık kuruluşu olarak çalışıyor. 187 devletin üye olduğu UÇÖ'nün devlet, işveren ve işçi temsilcilerinden oluşan üçlü bir yapısı var. UÇÖ, bugüne kadar, çalışma saatleri, işsizlik, çocuk işçiliği, çalışan gebe kadınların korunması, gece çalışması, iş güvenliği, iş hastalıkları vb. konularda birçok uluslararası sözleşme hazırlamış ve imzalanmasını sağlamıştır. Ayrıca UÇÖ, dünyada çalışma hayatı ile ilgili araştırmaların yapıldığı, bilgilerin toplandığı en büyük merkezdir.

Yani insan hakları özellikle yirminci yüzyılda mı önem kazandı?

Evet, bunun da kaynağında iki büyük olay var. Birini söyledim: 1917 Devrimi ve kendi ülkelerinde de böyle bir devrim olmasından korkan Batılı ülkelerde sosyal devlet anlayışının gelişmesi. İkinci büyük olay ise, yine 1917 korkusuyla, ama bu kez işçileri hoş tutarak yatıştırmayı değil, onları ezmeyi hedef edinen faşist düzenlerin kurulması oldu. Özellikle Almanya'da Hitler'in Nazi Partisi tarafından gerçekleştirilen zu-

lüm, başta Yahudiler olmak üzere milyonlarca insanın köle olarak çalıştırılması, kitlesel olarak öldürülüp fırınlarda yakılması, tarihte benzeri görülmeyen bir vahşet yarattı. Nazi Almanyası'nın 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırısı, inanılması güç bir yıkıma yol açtı. İkinci Dünya Savaşı'nın 50-56 milyon olarak tahmin edilen toplam ölü sayısının yaklaşık yarısı (23-26 milyonu) Sovyet vatandaşıydı. Daha savaş bitmeden, asla bir daha böyle bir şey yaşanmaması için, barışı koruyacak, uluslararası işbirliğini sağlayacak ve insan haklarını uluslararası düzeyde gözetecek bir örgüt kurma yoluna gidildi. 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler'in (BM) kuruluş belgesinin daha birinci maddesinde, "ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin, herkesin insan haklarına ve ana özgürlüklerine saygının geliştirilmesi"nden söz edilmektedir. Savaştan kısa bir süre sonra Soğuk Savaş'ın (1948-1991) başlamasıyla dünya işbirliğinin çok güçleşmiş olmasına karşın, yine de BM, insan hakları alanında çok değerli çalışmalar yapmayı başarmıştır.

XVIII

Birleşmiş Milletler'in belli başlı çalışmaları neler-di Dede?

Bunların birincisi, 10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir (İHEB). 1966 yılında ise, bildirgedeki hakları somutlaştıran iki uluslararası sözleşme imzaya açılmış, on yıl sonra da bunlar yeterli imza sayısına erişip yürürlüğe girmiştir: Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi. Genel kabule göre, bu üç metin birlikte, uluslararası insan hakları hukukunun "anayasasını" oluşturur. Ancak bunların dışında da, BM öncülüğünde Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Konusunda Sözleşme (1979), Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) gibi daha birçok sözleşme imzaya açılmış ve ayrıca genel kurul kararıyla, Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (2007), Köylü Hakları Bildirgesi (2018) gibi bildirgeler kabul edilmiştir. Sözleşmeler imzacı devletleri bağlar. Bildirgeler ise bağlayıcı değildir, ama kendi alanlarında önemli birer kılavuz oluştururlar. 1948 tarihli İHEB, hukuk açısından bağlayıcı olmasa da, kendisinden sonraki bütün çalışmalara temel oluşturduğu için apayrı bir önem kazanmıştır.

Bildirgede ne gibi haklar korunuyor Dede?

Bildirge çok geniş bir haklar yelpazesi sunuyor. Bu belgede, hak ve özgürlüklerden yararlanmada hiçbir ayrım olmadan, yasa karşısında eşitlik; yaşam hakkı ve kişi güvenliği; işkence yasağı; kölelik yasağı; düşünme, ifade, vicdan ve din özgürlüğü; yargı yoluna başvurma hakkı; savunma hakkı; seyahat özgürlüğü; sığınma hakkı; yurttaşlık hakkı; evlenme hakkı; mülkiyet hakkı; silahsız toplanma hakkı; dernek kurma hakkı; sosyal güvenlik hakkı; sendika hakkı; eğitim hakkı; ülke yönetimine katılma hakkı; kültürel yaşama katılma hakkı gibi çok çeşitli hak ve özgürlükler sunuluyor. Doğu ve Batı blokları arasında bölünmüş bir dünyada, ortak bir metin hazırlayabilmek dev bir çaba gerektirdi. Yapılan işin başarısı şuradan anlaşılıyor ki, o sırada BM üyesi olan 58 ülkeden 48'i metnin lehinde oy verdi, 8 ülke çekimser kaldı, 2 ülke oylamaya katılmadı, ama hiçbir ülke aleyhte oy vermedi.

Bildirgenin, saydığı haklar dışında dikkat çeken başka yönleri var mı?

Var ve bunlar, bildirgenin kalıcılığında ve başarısında, en azından sayılan haklar kadar ağırlık taşıyor. İnsan haklarıyla ilgili olarak en dikkat çeken deyiş, bildirgenin hemen başlangıcında yer alan "insanlık ailesinin bütün üyelerinde doğuştan bulunan onur" ifadesi. İngilizce metindeki *dignity* sözcüğünün aslı, Latince *dignus* sözcüğü. Bu da "değer" anlamını taşıyor. Türkçe

resmî çeviride "haysiyet" deniyor. Bunu şöyle anlamak gerekiyor: İnsan, sırf insan olmasından dolayı, doğuştan getirdiği bir onura, bir saygıdeğerliğe sahiptir. Bu ilkeye tam hakkını veren tek anayasa, Mayıs 1949'da Federal Almanya'nın kabul ettiği Temel Yasa'dır (TY). Bu anayasanın birinci maddesi şöyle başlıyor: "İnsan onuru dokunulmazdır. Kamu gücü kullanan herkes, insan onuruna saygı göstermek ve onu korumak ödevindedir." Değiştirilemez nitelikteki bu madde, ayrıca, TY'de düzenlenen insan haklarının, devletin yasama, yürütme ve yargıya ilişkin bütün kuruluşlarının üstünde yer aldığını ve doğrudan doğruya bağlayıcı olduğunu açıkça hükme bağlıyor. Bu düzenlemeler, bildirgenin etkisinin en dikkate değer örneklerinden birini oluşturuyor. Bildirgenin dikkat çeken bir başka genel ifadesi, 29. maddesinde yer alıyor. Burada, herkesin, kişiliğinin özgür ve tam gelişimine olanak veren topluma karşı "ödevler" taşıdığı belirtiliyor. Bu düzenlemede hemen vurgulanacak nokta, bildirgeye göre, kişinin ödevlerinin yöneldiği toplumun, kendi "kişiliğinin özgür ve tam gelişimine olanak vermesi" gereğidir. Maddenin geri kalan kısmı, bunun yolunu gösteriyor: Yasa, herkesin hak ve özgürlüğünün sınırını, başkalarının hak ve özgürlüğünün sınırında çizmeli ve bunu yaparken de genel ahlakı, kamu düzenini ve demokratik bir toplumun esenliğini gözetmelidir. Nihayet madde, "Bu hak ve özgürlükler, hiçbir biçimde, BM'nin hedef ve ilkelerine aykırı biçimde kullanılamaz" diye-

rek, hukuk düzenin en temel kurallarından biri olan "iyi niyet (hüsnüniyet) ilkesi"ni hatırlatıyor. Aynı ilke, bildirgenin 30. ve son maddesinde de yineleniyor: "Bu bildirgede yer alan hiçbir şey, hiçbir devlete, gruba ya da kişiye, burada sayılan hak ve özgürlüklerin herhangi birini yok etmeyi amaçlayan bir etkinliğe ya da eyleme girişme hakkını vermez." Bu kadar incelik ve bilgelikle hazırlanmış bir metnin, bugüne kadar 360 dile çevrilmiş bulunmasına sanırım şaşmamak gerekir.

XIX

İnsan hakları, konuları bakımından nasıl sınıflandırılabilir Dede?

Yaygın bir sınıflandırma biçimi, olumsuz haklar, olumlu haklar ve katılma hakları biçiminde yapılan bir kümelendirmedir. 1961 Anayasasından itibaren, bizde, hak ve özgürlükler düzenlenirken bu anlayış benimsendi. Olumsuz haklar, genellikle devletin "geri durmasını" gerektiren haklardır. Bunlara "olumsuz" denmesinin nedeni budur. Olumlu haklar ise, aksine, gerçekleşmelerinin sağlanması için devletin bir "katkıda" bulunması gereken haklardır. Katılma hakları ise, yurttaşa devlet yönetimini etkileme olanağını veren haklardır. 1982 Anayasası da bu konuda aynı sıralama mantığını kabul etmiştir. Birinci kümeye, "Kişinin Hakları ve Ödevleri", ikinci kümeye, "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler", üçüncü kümeye, "Siyasi Haklar ve Ödevler" denmiş, bu üç kümenin başına da, temel hak ve ödevlerle ilgili genel hükümler yerleştirilmiştir. Kişinin Hakları ve Ödevlerinde, yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, kişi güvenliği, özel hayatın gizliliği, din ve vidan özgürlüğü, düşünme ve ifade özgürlüğü, barışçı toplantı ve örgütlenme hakkı gibi haklar düzenlenmiştir. Sosyal Haklar ve Ödevlerde, ailenin korunması, öğrenim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, girişim ve sözleşme özgürlüğü, sendikal haklar, sosyal güvenlik gibi haklar düzenlenmiştir. Siyasi Haklar ve

Ödevlerde ise, vatandaşlık, seçme ve seçilme hakları, siyasi partilerle ilgili özgürlük ve yasaklar, kamu yönetimine girme hakkı gibi haklar düzenlenmiştir. Şunu da söyleyeyim ki, yaygın olmakla birlikte şimdi anlattığım bu sınıflandırma, olabilecek en elverişli sınıflandırma değildir.

Senin aklında başka bir sınıflandırma var gibi geliyor bana!

İyi tahmin ettin. UNESCO (BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) bünyesinde yer alan İnsan Hakları ve Barış Bölümü çevresinde geliştirilen bir sınıflandırma bana çok çekici görünüyor. Bunun mantığı, 1789 Fransız Devriminin ünlü sloganına dayanıyor: Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik! Bundan hareketle, özgürlüğü gözeten haklara Birinci Kuşak, eşitliği gözeten haklara İkinci Kuşak, kardeşliği gözeten haklara da Üçüncü Kuşak haklar deniyor. Birinci Kuşak haklara, bizim anayasamızdan söz ederken belirttiğim olumsuz haklarla katılma hakları, yani devletin esas görevinin saygı göstermek ve korumak olduğu haklar; İkinci Kuşak haklara, bizim anayasamızdaki sosyal ve ekonomik haklar, yani gerçekleşmesi için devletin bir şeyler yapması gereken haklar; Üçüncü Kuşak haklara ise, barışı korumak, çevreyi korumak, yerli halkları korumak gibi, "dayanışma hakları" da denen haklar giriyor. 1982 Anayasası bu haklardan ikisini düzenlemiş bulunuyor: çevrenin korunması ile tarih, kültür ve tabiat varlık-

larının korunması. Bu sınıflandırma, hakların daha da geliştirilmesi bakımından bana çok elverişli görünüyor. Özellikle Üçüncü Kuşak haklar, insanlığın geleceği bakımından çok büyük önem taşıyor. Bizim de bu hakların hiç değilse ikisini anayasamıza almamız sevindirici olmuştur. Ancak ne yazık ki, uygulama bunun tam aksi yöndedir.

Hangi konularda Dede?

Çevreyi korumada, gelişmiş dünyanın terk etme yoluna girdiği kömür santralı inşa etmeye devam ediyor, ormanları ve tarım topraklarını madenciliğe feda ediyor, en korkuncu da, nükleer santral kurmaya girişmiş bulunuyoruz. Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması alanında, telafisi olanaksız en büyük ayıbımız ise, 50-60 yıl hizmet edecek bir baraj uğruna, on bin yıllık bir geçmişi barındıran Hasankeyf yöresini gözden çıkarmış bulunmamız.

Neden oluyor bunlar?

Bu işlerin temel nedeni, kültürümüzün yeterince gelişmiş olmaması Kuzeyciğim. Aslına bakarsan, bugün artık insan hakları temeline oturan demokrasi alanındaki büyük eksikliklerimizin kaynağı da yine bu kültür açığımız.

XX

Kültür açığımız derken ne kastediyorsun Dede?

Demokrasinin yaşaması ve gelişmesi, üç temel değerin içtenlikle ve yaygın olarak benimsenmiş bulunmasına bağlıdır. Bunların birincisi akılcılıktır. Bu ilkenin gereği, toplumsal işlerde, genel olarak geçerli sayılan çözümlerin akla dayanan çözümler olmasıdır. Elbette sınıfına, çıkar grubuna, mesleğine göre görüşler, dolayısıyla da önerilen çözümler farklı olacaktır. Ama bir uzlaşmaya, herkesçe olmasa da büyük çoğunlukla kabul edilebilecek bir ortak çözüme ulaşabilmek için akılcı gerekçelerin ileri sürülmesi gerekir. İşte bu noktada, laikliğin (gökyüzüne göre yeryüzüne daha sevecen davranılması anlamında, ben buna yercillik diyorum) olağanüstü bir önemi var. Laikliğin temeli, dinî inançların dünya işlerinin düzenlenmesine karıştırılmamasıdır. Buna uyulmazsa, demokrasinin gereği olan uzlaşı kültürü yeşeremez. Birinin savunduğu görüşe bir başkası, Allah'ın iradesini dile getirdiğini iddia ederek karşı çıkıyorsa, Allah'la tartışılamayacağına göre, hiçbir uzlaşı umudu kalmaz. Böyle bir kör dövüşü de demokrasiyi boğar. Demokrasinin vazgeçilmez ikinci temel değeri hoşgörüdür. Bu da, toplumsal işlerde değişik görüşlerin savunulmasının doğal karşılanmasını gerektirir. Tekseslilik, tekbiçimcilik (üniformacılık, "üniforma" tekbiçim demektir) demokrasiyle bağdaşmaz. Demokrasi çoğulculuğa dayanır. Bu ses çoğunluğa ait bile olsa, tek sesin egemen oldu-

ğu yerde demokrasi kalmaz. Hele iktidarın "benim gibi düşünmeyen vatan hainidir" dediği bir ortamda demokrasi nefes alamaz. Hoşgörünün doğal sonucu da şiddetin dışlanmasıdır. Demokrasi, dövüşerek değil konuşarak işleyen bir düzendir. Onun içindir ki, demokrasilerin en önemli siyasal kurumu, bir görüşme yeri olan meclislerdir. Demokrasinin çokça unutulan üçüncü temel değeri ise kurallara saygıdır. Demokrasi asla herkesin aklına geleni yapması demek değildir. Demokrasiyi sınırsız bir özgürlükle, başıboşlukla özdeşleştirmek çok büyük bir yanılgıdır. Demokrasinin yaşaması ve gelişmesi için, özellikle siyasi, idari ve ekonomik gücü ellerinde bulunduranların kurallara içtenlikle uyması yaşamsal önem taşır. Bu da hukuk devletine saygı gösterilmesini gerektirir. Örneğin "ben trafik polisiyim, trafik kuralları beni bağlamaz" ya da "ben yasanın bekçisi olduğuma göre yasaya karşı istediğim gibi davranabilirim" diye düşünülen bir yerde, demokrasinin adı bile kalmaz. Demokrasilerde, hukuka saygı erdem sayılır. Özetle laikliğin (yercilliğin), hoşgörünün ve hukuk devletinin bulunmadığı yerde, kâğıt üzerinde ne kadar insan hakkı sayılırsa sayılsın, demokrasi yaşayamaz.

Anladığım kadarıyla, "kendin hak sahibi olmak istiyorsan, başkalarının hakkına da saygı göstermelisin" diyorsun.

Aferin sana! Tam da öyle. Aslında, bunu demekle, tarihin en ünlü insan hakları belgesinin bir sözünü

tekrarlamış oldun! Senden önce, bunu bizim anayasacılarımız da tekrarlamıştı. Gerçekten de, 1924'te kabul edilen cumhuriyet anayasamızın 68. maddesi, 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin 4. maddesiyle neredeyse tıpatıp aynı. Bugünkü dille şöyle diyor: "Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Doğal haklardan olan özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırıdır. Bu sınırı ancak yasa çizer." Dikkat edersen, bu hukuki ifadenin gerisinde, seninle tartışırken ısrarla önerdiğim, "hem bu, hem de şu" yaklaşımı yatıyor. "Ya senin hakkın, ya da başkasının hakkı" değil, "hem senin, hem de başkasının hakkı". Bu birliktelikte egemen olan yön ise yasaya ait bulunuyor.

XXI

İnsan haklarının korunması konusunda, BM'den başka örgütler de var mı Dede?

Dünya çapında düşünüldüğünde, bu konudaki ana örgüt BM'dir. 1993'te, genel kurul kararıyla kurulan BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, BM'nin insan hakları konusundaki çalışmalarının ana uygulayıcısıdır. Hem BM organlarına, hem üye ülkelere insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda hizmet eder. Özellikle de, dünya çapında insan hakları ihlallerini belgeleme, mağdurları koruma ve haklarını aramakla görevli İnsan Hakları Komisyonu'na yardımcı olur. Komisyon, altmış yıllık başarılı bir çalışmadan sonra, 2006 yılında, genel kurul kararıyla İnsan Hakları Konseyi adını almıştır. Bu, devletlerarası bir kuruluştur. Merkezi Cenevre'dedir. Kuruluşta üçer yıl süreyle görev yapacak ülkeler, BM genel kurulunca bölge esasına göre seçilir: Afrika'dan 13, Asya-Pasifik'ten 13, Doğu Avrupa'dan 6, Latin Amerika ve Karayiplerden 8, Batı Avrupa ve başka ülkelerden 7 olmak üzere, toplam 47 ülke. Ne yazık ki, siyasi çekişmeler Konsey'in çalışmalarını olumsuz etkilemektedir. Ancak BM gerçekten de dev bir kuruluş olduğu için (örneğin koronavirüs pandemisi dolayısıyla adını sık sık duyduğumuz Dünya Sağlık Örgütü de BM'ye bağlı bir örgüttür), bu dev yapının daha birçok parçası şu ya da bu yönden insan haklarıyla ilgilidir.

Peki Dede, bölgesel çapta insan haklarını koruyan yapılar nelerdir? Örneğin gazetelerde sık sık Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden söz ediliyor. Bu mahkeme nereye bağlı?

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), dünya çapında en etkili insan haklarını koruma düzeneğidir (mekanizmasıdır). Bizde adının sık sık geçmesinin nedeni, hem çok sayıda Türkiye yurttaşının bu mahkemede hakkını araması, hem de Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) bireysel başvuru kararlarında hep bu mahkemenin kararlarına göndermede bulunmasıdır. Bu mahkeme Avrupa Konseyi'nin bir organıdır.

Yani Avrupa Birliği'nin mi?

Hayır. Aralarında işbirliği olsa da, Avrupa Konseyi ile Avrupa Birliği tamamen ayrı kuruluşlardır. Örneğin biz, Avrupa Birliği üyesi değiliz, ama Avrupa Konseyi üyesiyiz. Avrupa Konseyi, tıpkı NATO gibi, Soğuk Savaş'ın ürünüdür. Komünizme set olacak askerî ittifak (NATO) Nisan 1949'da Washington'da kurulmuş, Batılı hukuk anlayışını savunacak Konsey de bir ay sonra Londra'da kurulmuştur. Konseyin İsveç ve İrlanda dışındaki üyelerinin hepsi, NATO'nun da kurucusudur. Türkiye ve Yunanistan, 1949'da Avrupa Konseyi'ne, 1952'de ise NATO'ya üye olmuştur. Soğuk Savaş bitip 1991'de Sovyetler Birliği dağılınca, parçalanan Yugoslavya'dan artakalan Slovenya, Hırvatistan, Karadağ ve Kuzey Makedonya'ya ek olarak öteki Doğu

Avrupa ülkeleri ile Sovyetlerden kopan üç Baltık cumhuriyeti, hem Avrupa Konseyi'ne, hem de NATO'ya üye olmuştur. 1996'da ise, Rusya'nın kendisi de Konsey üyesi olmuştur. Böylece Avrupa Konseyi, Atlantik'ten Pasifik'e uzanan ve üyeleri arasında derin farklılıklar bulunan 47 üyelik dev bir örgüt haline geldi. Bugünkü uygulamaya göre, Konsey üyelerinin hepsi, 1950'de imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) taraftır ve yurttaşlarının AİHM'ye bireysel başvuru hakkını tanır. Şunu da belirteyim ki, AİHM, Avrupa Konseyi'nin insan haklarıyla ilgili tek birimi değildir. İnsan haklarının korunması Konsey'in başlıca kuruluş amacı olduğundan, Konsey'de yer alan hemen hemen her birim, şu ya da bu yönüyle insan haklarıyla ilgilidir. Örneğin siyasi nitelikte iki birim olan Bakanlar Komitesi ile Parlamenterler Meclisi, AİHM üyelerinin seçiminden kararlarının uygulanmasına, üye ülkelerin uygulamalarının değerlendirilmesine dek, insan hakları konusunda çok önemli bir işlev yürütmektedir. Konsey'e bağlı az çok özerk komisyonlar da, adlarından anlaşılabileceği gibi, insan haklarıyla doğrudan doğruya ilgilidir: İşkencenin Önlenmesi Avrupa Komitesi, Irkçılık ve Hoşgörüsüzlük Karşıtı Avrupa Komisyonu, Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu (Venedik Komisyonu).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hangi hakları kapsıyor Dede?

AİHS'in koruduğu hakları şöyle sıralayabilirim: yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı, kişi güvenliği, adil yargı hakkı, ceza yasalarının geriye yürümezliği, özel yaşama saygı, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme hakkı, ayrımcılık yasağı. İlk antlaşmada belirlenen bu haklardan başka, antlaşmaya taraf olan devletlerin zaman içinde imzaladıkları protokollerle, korunan hakların kapsamı genişlemektedir. Örnek olarak, bu protokollerle mülkiyetin korunması, eğitim hakkının korunması, ölüm cezasının yasaklanması, evlilikte eşler arasında eşitlik sağlanması gibi konular da AİHM'nin görev alanına girmiştir.

Peki, taraf devletler mahkemenin kararlarına uymazlarsa ne olur?

Böyle bir durumda, AİHM'nin taraf devlete herhangi bir yaptırım uygulama gibi bir yetkisi yoktur. Mahkeme, durumu Bakanlar Komitesi'ne bildirir ve gerisine karışmaz. O zaman bir siyasi süreç işlemeye başlar. Bu siyasi sürecin nihai noktası, Bakanlar Komitesi'nin kararıyla Avrupa Konseyi'nden çıkarılmaya kadar gidebilir. Ancak bugüne kadar böyle bir olay yaşanmamıştır. Konsey'in temel hedefi dünyada insan haklarına saygıyı güçlendirmektir. Bunu da gerçekleştirmenin en etkili yolu, dışlama mekanizmaları değil, gerektiğinde baskı da kullanarak iknadır.

AİHS dışında, Avrupa Konseyi'nin öncülük ettiği ve insan haklarını korumaya yönelik olan başka antlaşmalar da var mı?

Hem var, hem de bunlar Türkiye için özel bir önem taşıyor. Türkiye kendini bir Avrupa ülkesi sayıyor, bu nedenle de Avrupa'dan kaynaklanan sözleşme önerilerine ilgi gösteriyor. Türkiye'nin katıldığı çok taraflı sözleşmeler içinde en kalabalık grubu Avrupa Konseyi'nden kaynaklanan sözleşmeler oluşturuyor. Bunların içinde (1989'da onaylanan) Avrupa Sosyal Şartı, (1992'de onaylanan) Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, (2003'te onaylanan) Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, (2007'de onaylanan) Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Gözden Geçirilmesi, (2014'te onaylanan) Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi gibi önemli düzenlemeler de yer alıyor.

Peki bunların etkisi oluyor mu?

Olmaz olur mu? Anayasanın 90. maddesine 2004'te eklenen bir kurala göre, insan haklarına ilişkin uluslararası antlaşmalarla yasaların aynı konuda farklı düzenlemeler içermesi durumunda, uluslararası antlaşma hükümleri esas alınır. Anayasanın bu kuralı, başta yasaları iptal yetkisine sahip olan AYM olmak üzere, bütün mahkemeleri bağlar.

Dede, gazetede İstanbul Sözleşmesi diye bir şey gördüm. Nedir bu?

Avrupa Konseyi, Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ni, 11 Mayıs 2011'de İstanbul'da imzaya açtı. Sözleşmenin, İstanbul Sözleşmesi diye anılmasının nedeni bu. Bu sözleşme, adından da anlaşılabileceği gibi, kadınların şiddete karşı korunması için çok kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemeler içeriyor. Türkiye sözleşmeyi ilk imzalayan ve onaylayan ülke oldu. Ayrıca, kararlılığını göstermek üzere, daha antlaşma yürürlüğe girmeden, 8 Mart 2012'de (dünya kadınlar gününde), 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'u çıkardı. Türkiye dahil on ülkenin onay vermesiyle, antlaşma 2014'te yürürlüğe girdi. Bu antlaşma kadın hakları savunucularına büyük güç verdi.

Peki antlaşma niye tartışılıyor Dede?

Öyle anlaşılıyor ki Türkiye'nin demokratik kültür düzeyi, böyle ileri bir sözleşmeyi içine sindirmeye hazır değilmiş. Çünkü son zamanlarda, tutucu çevrelerde, bu sözleşmeye karşı gitgide artan bir muhalefet görülmeye başlandı. Ama Türkiye'nin artık yapabileceği bir şey yok. Bu saatten sonra çekince koyamaz. Olsa olsa, antlaşmadan bütünüyle çekilebilir. Bu da kolay kolay kaldırılamayacak bir itibar kaybına yol açar. Umulacak en iyi çözüm, iktidarın sözleşmenin gereklerine uyma-

sı ve kadını erkeğin tam eşiti, saygın bir varlık olarak görme anlayışının ülkede bir an önce yayılmasına çalışmasıdır. Bu çaba gösterilirse, Türkiye'de demokrasinin gelişmesine de önemli bir katkıda bulunulmuş olur. Çünkü bir ülkede demokrasinin düzeyini ölçmenin en şaşmaz yollarından biri, o ülkede kadınların durumuna bakmaktır.

XXII

Dede, dünyada demokrasi ve insan hakları için en tehlikeli ideolojiler hangileri desem nasıl bir sıralama yapardın?

En kötüsü faşizm. Çünkü faşizm, kapitalist düzenin yarattığı en azgın diktatörlük biçimidir. Kapitalist düzenin tercihi değil, çaresizliğe düşmüş kapitalizmin sarıldığı yılandır. Olağan durumda kapitalizme en uygun düzen, Birinci Kuşak haklara saygılı bir liberal demokrasidir. Geçmişte özellikle İskandinav ülkelerinde görüldüğü gibi, kapitalizm kimi durumlarda İkinci Kuşak hakları da kabul ederek sosyal demokrat bir düzen de uygulayabilir. Ama Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, özellikle 1917 işçi devriminden sonra olduğu gibi varlığının tehlikeye girdiği korkusuna kapılırsa, kapitalizm gözünü karartıp faşizme sarılır. Bu, saldırganlık, ırkçılık, lider tapınması, aşırı milliyetçilik, kadınların aşağılanması (ataerkillik) gibi özellikler taşıyan, kısacası, en korkunç örneğini Nazilerde gördüğümüz bir diktatörlüktür.

Peki şu anda dünyada bu tehlike var mı?

Ne yazık ki var. En ürkütücü yanı ise, dünyanın en güçlü ülkesinde, ABD'de yükselmekte olması. Amerika militarizme, yani silah gücüne inanan bir ülke. Hem devlet olarak, hem de halk olarak. Bugün ABD'nin savunma bütçesi, kendisinden sonra gelen yedi ülkenin

savunma bütçelerinin toplamını 40-50 milyar dolar aşmış durumda. Bu ülkeleri sayarsam dudağın uçuklar: Çin, Suudi Arabistan, Hindistan, Fransa, Rusya, İngiltere ve Almanya. Amerika'nın savunma bütçesine erişmen için, bu saydığım ülkelerin toplamına bir Almanya daha katman gerekiyor! Halk da silahtan hoşlanıyor. Halkın silah taşıma hakkının anayasaca korunduğunu belirttim. Dünyanın hiçbir ülkesinde görülmeyen sıklıktaki her katliamdan sonra, silah taşıma hakkının sınırlanması talepleri yükseliyor, ama hemen silah lobisi ve bunların bayraktarı olan Trump gibi siyasetçilerin gürültüsüyle susturuluyor. Amerika'nın geçmişine ve bugüne bakmak, bu tutumun dünya için ne büyük bir tehlike yarattığını görmeye yeter. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD, tarihte ilk kez atom bombası kullanmakla kalmadı, geliştirdiği B-52 bombardıman uçaklarıyla, ilk anda neredeyse nükleer silahlardan bile daha büyük yıkıma yol açan saldırılar gerçekleştirdi. Egemen güçler bunları belleklerden silmek için elinden geleni yapıyor. Onun için hatırlatmakta yarar var: 10 Mart 1945'te Amerikan bombardıman uçaklarının Tokyo'ya sabaha kadar yağdırdıkları bombalarla, bir gecede 100 bin insan öldü ve bir milyon insan yaralandı. 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atılan atom bombası ilk anda 80 bin kişiyi öldürdü. Bedenlerde kalıcı hasara yol açtığı için, ilk dört ay içinde ölenlerin sayısı 135 bine yükseldi. İlk beş yıl içinde ölenlerin toplam sayısı 200 bine yaklaştı. Yığınla insan, ölünceye dek korkunç

acılar çekti. Kanser vakaları fırladı. 9 Ağustos 1945'te Nagazaki'ye atılan bomba ise, 75 bin dolayında insan öldürdü. ABD, yarattığı bu vahşet için hiçbir zaman özür dilemedi. Amerika, 1954'te Fransızlar Vietnam'da yenilip çekilince onların yerini aldı. Vietnam savaşı, arada Kamboçya ve Laos'a da taşarak, 1955'ten 1975'e dek yirmi yıl sürdü. Küçük bir ülkeye karşı Amerika'nın sergilediği vahşetin tarihte örneği yok. Bu savaşta Amerika 6 milyon 727 bin ton bomba attı. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nda bütün tarafların attığı toplam bomba ağırlığından fazlaydı. Sadece Almanya'ya atılan bomba ağırlığının iki buçuk katıydı! Savaştan sonra Vietnam topraklarında 350 bin dolayında patlamamış bomba kaldığı tahmin ediliyor. Bugünkü hızla, bunların hepsinin temizlenmesi 300 yıl alacak. Amerika Vietnam'da 72 bin ton kimyasal zehir kullandı. 31 bin km^2 toprak zehirlendi. 100 binlerce insan zarar gördü. Birçoğunun çocuğu da sakat doğdu. 58 bin Amerikalı asker öldü. Gazilerin 75 bini ağır sakat kaldı. Vietnam ordusu 450 bin ölü verdi. Sivil halktan da en az 600 bin dolayında insan öldü. Amerika silah kullanmayı seviyor. Irak'ı baştan aşağı yıktı. En son Afganistan'da, nükleer olmayan en ağır bombasını kullandı. Buna ek olarak ABD, uluslararası hukuka da son derece saygısız. Beğenmediği yönetimleri deviriyor, deviremediklerine karşı korkunç ambargolar uyguluyor, yabancı ülkelerin paralarına el koyuyor, emperyalist amaçları için uluslararası kuruluşları kullanmaktan da çekinmiyor.

En son, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) bütün dünyanın yararlanması için açtığı koronavirüs kredisinin bir tek Venezüela'ya verilmesini engelledi.

Dede, Amerika iklim bozulmasına karşı mücadeleyi de desteklemiyor, değil mi?

Ne yazık ki öyle ve bu durum, dünyanın çok yakın geleceğini tehdit eden en büyük tehlike. Bir ara, iklim bozulmasıyla ilgili en etkili araştırmalar Amerikan üniversitelerinde yapılıyordu. Bunun üzerine Amerikalı petrol milyarderleri (özellikle ismen bilinen iki kardeş, geçenlerde biri öldü), bu araştırmaları ve araştırmacıları itibarsızlaştırmak için milyonlarca dolar harcadı ve sonunda başarılı oldu. Amerikan kamuoyunda, iklim bozulmasına karşı o eski ilgi kalmadı. Amerika şu anda sizin kuşağın geleceğiyle oynuyor. Gerici güçler öylesine güçlü ki, halk sürekli bir beyin yıkaması altında. Radyolardan, televizyonlardan verilen dinî vaazların milyonlarca izleyicisi var. Evrim kuramıyla mücadele için milyonlarca dolar harcanıyor. Dünyanın en "ileri" ülkesinde, "Dünya Düzdür" derneği bile var. Meçhul gök cisimlerine (UFO), kıyamet gününün yakın olduğuna inanan yığınla insan bulunuyor.

Milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı da yükseliyor, değil mi?

Bu konuda da inanılmaz bir ikiyüzlülük var "gelişmiş" ülkelerde. Kıymetli madenleri, ormanları için bir sürü ülkeyi aşağılıkça sömürüyorlar, kendi tarım

ürünlerini satabilmek için yoksul ülkelerdeki köylülüğün geçimini elinden alıyorlar, savaşlar çıkarıyorlar, sonra da insanlar çaresizlikten göçe kalkışınca, sığınmacılara düşman muamelesi yapıyorlar. Bunu besleyen en güçlü ideoloji de milliyetçilik. Bir millet, başka bir milleti sevmemeyi, küçümsemeyi kendinde hak olarak görüyor. Fiilen küreselleşmiş dünyada, böyle bir tutum ancak felaket getirir. Bunun son örneğini koronavirüs pandemisinde gördük. ABD kalktı salgından Çin'i sorumlu tuttu. Çin'in salgınla mücadelesini öven Dünya Sağlık Örgütü'ne yardımı kesti. Hiç değilse bu salgın günlerinde dünyada genel bir ateşkes sağlayalım diyen Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı öneriyi, arkasında Çin var diye veto etti. İsrail desen ırkçılık ve milliyetçilik peşinde. Yıllardır Filistinlilere neredeyse hayat hakkı tanımıyor, insanlarına düşman muamelesi yapıyor, boyuna topraklarını çalıyor. En büyük destekçisi de Amerika! Gelişmiş Batı ülkelerinin ikiyüzlülüğünün gerçekten de sınırı yok. Başkalarının milliyetçiliği gericilik, kendilerininki ise uygarlık!

Öyle anlaşılıyor ki Dede, bugün insan haklarının saygı gördüğü bir dünyada yaşadığımızı söyleme olanağı yok.

Maalesef öyle Kuzeyciğim. Bunun da nedeni, insan haklarıyla ilgili hukuki düzenlemelerin yetersiz kalması değil. Aksine, İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne, bu konuda çok şey yapıldı ve yapılıyor. Esas sorun, dün-

yaya kâr hırsına dayanan bir düzenin egemen olması ve bu düzenin ürettiği zihniyetin her yere yayılması. Bunun sonucunda herkes herkesi rakibi olarak görüyor ve kendini korumanın çaresini başkasını ezmekte buluyor. Kapitalizmin kuramcılarına bakılırsa, herkesin kendi çıkarını korumaya çalışması çeşitli piyasalarda bu çıkarları dengeler ve sonuçta herkes için en yararlı sonuca ulaşılır. Bu bir masaldır. O kadar masaldır ki, işine geldiği zaman kapitalizm, piyasaların işleyişini kendi lehine çevirmek için kamu gücünü kullanmakta hiç tereddüt göstermez. Uluslararası ilişkilerde de, gördüğümüz gibi, hoşuna gitmeyen yönetimleri devirmekten, onları ekonomik olarak boğmaktan, gerektiğinde de savaş çıkarmaktan asla geri durmaz. Kısacası emperyalist düzende "özgürce"işleyen bir uyum değil, sömürü ve baskı egemendir.

XXIII

Peki Dede, insanın insanla, öteki canlılarla, doğayla uyum içinde yaşayacağı bir toplum kurmak mümkün değil mi?

Elbette mümkün Kuzeyciğim. Tarihi bizim dışımızda yapan yok. Bugünkü düzeni sürdüren de biziz, yarınki düzeni belirleyecek olan da biziz. Bunu sürdürebileceğimiz gibi, değiştirebiliriz de.

Yani tamamen serbest miyiz? Tarihte işleyen yasalar yok mudur?

Yasalar vardır da, yasalar belli durumları yaratır sadece. Yasallık orada biter. Yasadan eylem çıkmaz. Örneğin nedir bugün yaşadığımız tarih yasası? Yasa bize diyor ki, tarihte ebedi düzen olamaz. Nasıl ki vahşi toplum, aşiret toplumu, köleci toplum, feodal toplum günü geldiğinde kaçınılmaz olarak ortadan kalkmışsa, kapitalist toplum da ortadan kalkacaktır. Tarihsel gelişimin bugün ulaştığı bütün belirtiler, kapitalizmin artık gününü doldurduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yasallık budur ve bütünüyle bağlayıcıdır. Ama tarihin elinde kendine ait bir güç yok ki, yasasını uygulasın. Bunu yapabilecek olan tek güç biziz. Ancak bunun için, gerçekleri açıkça görmemiz, bilinçlenmemiz ve gereken uygulamaları gerçekleştirmemiz gerekir. Peki bunu yapmazsak ne olur? Ne

olacak, çürür gideriz. Belki bir benzetmeyle, ne demek istediğimi sana daha iyi anlatabilirim. Tarihin yasası doktorun reçetesi gibidir: İyileşmek için hangi ilaçları nasıl alman gerektiğini gösterir. Buna uyup uymamak senin elindedir. Ama uymazsan sonuçlarına katlanırsın; örneğin ölürsün.

Kapitalizmin ortadan kaldırılması ne demek Dede? Somut olarak bu ne anlama geliyor?

Kapitalizm bir üretim biçimi. Üretim biçimleri neye göre belirlenir? Hatırlasana, bunu tartışmıştık seninle. Üretim biçimini belirleyen özellik, üretim araçlarının sahipliği ve emekçi sınıfların özgürlük düzeyidir. Kapitalizmde, üretim araçları kapitalistlere aittir, işçi sınıfı da geçinebilmek için emek gücünü sermaye sahiplerine kiralamak zorundadır. Öyleyse, kapitalizmin ortadan kalkması demek, üretim araçlarının bütün topluma mal edilmesi ve ücretli emeğin son bulması demektir.

Ücretli çalışma niye son bulsun ki Dede? Bugün de devletten maaş alarak çalışanlar yok mu? Üretim araçları devletleştirilip herkes devlet memuru haline getirilemez mi?

Olabilir Kuzeyciğim. Nitekim 1917 Devriminden sonra Rusya'da olan da budur. Onun için "olamaz" değil, "olmamalı" diyorum. Ücretli emek sürdükçe, yaşamak için çalışmak zorunlu oldukça, sömürü her zaman

yeniden ortaya çıkabilir ve gerisin geri kapitalizme gidilebilir. Rusya'da böyle olmasının temel nedeni, yeni üretim biçiminin, yani sosyalizmin, dünya çapında değil de tek bir ülkede, üstelik de görece geri bir ülkede kurulmuş olmasıydı. Aslına bakarsan, benim "olmamalı" dediğime, tarih yasası zaten "olamaz" diyor. Bugün sosyalizm artık bir çevre ükesinde kurulamaz. Bugün ulaşılmış olan küreselleşme düzeyinde, böyle bir şey olanaksızlaşmıştır. Onun için bugün artık kapitalist düzenin değişmesi, ancak bu değişimin en güçlü kapitalist devlette, yani ABD'de gerçekleşmesiyle olanaklıdır.

Nasıl olabilir böyle bir şey? Bir kere sen söyledin: ABD'nin silah gücü, bütün dünyaya meydan okuyabilecek bir düzeyde. Amerika'yı herhangi bir şeye kim zorlayabilir ki?

Çok doğru söylüyorsun Kuzeyciğim. Onun içindir ki ABD'de sosyalizm, ne dış baskıyla, ne de silahlı ayaklanmayla gerçekleştirilebilir. Düzen değişimi için mücadelede şiddetin reddi ve edilgin (pasif) direnişle yetinilmesi bu yüzdendir ve âdeta bu da bir tarihsel yasaymış gibi, son yılların bütün kitle direnişlerinde ana ilke olarak kabul ediliyor. Amerika'da (paranın en büyük tapınağı olan) Wall Street'in bile kapısına dayanan *Occupy* (İşgal Et) eylemlerinden Gezi olaylarına dek, kitlelerin asla ödün vermediği en etkili mücadele silahı, kendileri dayak yediklerinde bile, şiddetin reddidir.

Silahlı mücadele olmayacaksa, sermaye sahipleri niye kuzu kuzu teslim olsunlar ki Dede?

Bir kere, eşitsizlik sermaye sınıfını da fena halde vurmuş durumdadır. Wall Street gösterilerinde sloganın "Onlar %1, bizse %99" olması, bu gerçeğin ifadesi. Artık dünya çapında bütün zenginlik, adı sanı belli bir avuç sermayedarın elinde toplanmış bulunuyor ve gelir eşitsizliği baş döndürücü bir hızla artıyor. İkincisi, kapitalizm, artık herkese iş sağlama olanağını kesinlikle yitirmiş bulunuyor. Bir koronavirüs salgını bile, daha üç ay geçmeden ABD'de otuz milyon kişinin işini kaybetmesine yol açtı. Yani ücretli emeği ortadan kaldıran aslında düzenin kendisi. Ne var ki, ücretli emek olmayan yerde sömürü de olamaz. Olsa olsa doğrudan el koyma olur. Ama kitlelerin çok büyük bir hızla yoksullaştığı bir dünyada, sermaye daha kimin malına el koyacak ki? Daha düne kadar açlıktan avurtları çöken bir milyar insana, sadece bu koronavirüs pandemisiyle daha 500 milyon insanın ekleneceğinin hesap edildiğini daha önce söyledim. Yıllardır dünya ekonomisinin lokomotifi olan Çin'de bile ekonomik daralma başladı. Havayolu şirketleri, otomobil üreticileri iflasın eşiğinde. Üstelik de herkes, yavaş yavaş, artık eski günlere dönülemeyeceğini görmeye başlıyor. Bu bilinçlenme yeterli bir düzeye yükselirse, eski günlere gerçekten dönülmez de.

Sanırım bu pandeminin iyi bir tarafı da oldu Dede. Haberlere bakılırsa, uzun zamandır ilk kez, hava kirliliğinde bir azalma, denizlerdeki yaşamda bir canlanma, trafik ölümlerinde bir gerileme, hatta suç oranlarında bile bir düşüş görülmüş.

Doğru. Bu da her türlü derdimizin kapitalizm olduğunu bir kez daha gösterdi. Ne pahasına olursa olsun kâr etme mantığı, dünyanın çivisini çıkarmış durumda. İşin ilginç yanı, bunu düzenin savunucularının bile fark etmeye başlamaları. Örneğin salgın başladığında, neoliberalizmin en güçlü borazanı olan Financial Times gazetesinde, "Şimdi, güçlü bir biçimde sosyal devlete dönmenin zamanıdır" diyen bir makale çıktı. Daha da ilginci, Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin bile, artık herkese karşılıksız olarak bir "temel yurttaşlık ücreti" verme zamanının geldiğini açıklamış olması! Ücretli emek düzeninin yolun sonuna yaklaştığının bundan büyük bir itirafı olabilir mi?!

İyi hoş da, bütün bunların koşulu kitlelerin bilinç düzeyinin yükselmesi, düzenin devam edemeyeceğini görmesidir diyorsun. Diyelim ki, başta ABD ve gelişmiş kapitalist ülkeler olmak üzere kitlelerin bilincinde böylesi bir yükselme oldu. Peki yeni düzeni somut olarak kim kuracak?

Sadece gelişmiş kapitalist ülkelerde değil, bugün tüm dünyada, rekabete dayanmayan, ileri teknoloji

kullanarak paylaşımcı ve dayanışmacı ilişkiler geliştiren, yeni bir düzeni kurabilecek yetenekte yığınla insan var. On sekizinci yüzyılın sonundan beri yaşanan bütün devrim dönemlerinde, ortaya hep bilinçli kitlelere dayanan ve üyelikleri sürekli yenilenen birtakım meclisler çıkmıştır. Bundan sonra da böyle yapılar çıkabilir ya da şu anda hiç hayal edemeyeceğimiz yeni yapılanmalar belirebilir. Önemli olan, olabildiğince çok insanın bu işe el atması, kendi geleceğinin sorumluluğunu üstlenmesidir. Bugün dünyanın çok büyük çoğunluğu emekçilerden oluştuğuna göre, bu insanların da büyük çoğunluğu emekçilerden oluşacaktır.

Peki Dede, sence nasıl bir toplumda bugünkünden daha özgür ve daha mutlu yaşayabiliriz?

Kuzeyciğim bu konuda o kadar kafa yoruldu, o kadar konuşuldu ki, özgür ve mutlu bir dünya düzeninin nasıl olması gerektiği hemen hemen belli. Bir kere, yeryüzünde yaşayan herkesin beslenme, giyinme, barınma, temel eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçları karşılanmalı. Bunun için su kaynakları ve ormanlar korunmalı, bol kimyasallı sınai tarım bırakılıp doğal tarıma dönülmeli, yoksulluk en büyük ayıp gibi görülmeli, herkese karşılıksız olarak bir "temel dünya yurttaşlığı ücreti" ödenmelidir. Bunun kaynağı, bugüne dek birikmiş zenginlikler ve

gönüllü çalışmanın sağlayacağı toplum kazancı olmalıdır. Ücretsiz çalışma, gönüllü çalışma olanakları olabildiğince artırılmalı ve olabildiğince çok insana bu kapı açılmalıdır. Çalışma en büyük mutluluk kaynaklarından biridir. Dolayısıyla gönüllü çalışma desteklenmeli, ücretli emek ancak kaçınılmaz olduğu ölçüde korunmalı ve hızla ortadan kaldırılmasının koşulları yaratılmalıdır. Kurulacak gönüllü birliklerle, dünyanın her yerinde savaş ve toplumsal şiddete son verilmeli, bunların bir daha ortaya çıkması engellenmeli, nükleer silahlardan başlamak üzere birikmiş silahlar yok edilmelidir. Tüketim tutkusu büyük bir ayıp olarak görülmeli, bunun yerine çeşitli zanaatlar, sanatlar, edebiyat gibi insanın yaratıcılığını besleyen etkinlikler desteklenmelidir. Gelecek kuşaklara karşı sorumluluk duygusu pekiştirilmeli, çevreyi ve tarihsel mirası korumak ve geliştirmek için elden gelen yapılmalı, iklim bozulması ve tarihsel mirasın harcanması derhal durdurulmalıdır. Doymaz kâr hırsıyla kapitalizmin kışkırttığı yaşam hızı düşürülmeli, dünya sakinleşmelidir. Olabildiğince kısa bir zamanda, gelişmiş dünyadan kaynak ve teknoloji aktarımıyla ve kitlesel bir eğitim seferberliğiyle, gelişmiş dünyayla görece geri kalmış dünya arasındaki büyük açık kapatılmalıdır. Zamanla devkentler parçalanmalı, kentle köy arasındaki bölünmeye son verilmeli, insanca iletişime olanak verecek daha kü-

çük boyutlarda bir kentleşmeye gidilmelidir. Herkese, cinsiyete, yaşa, deri rengine, ulusal kökene, dine, cinsel yönelime, dünya görüşüne bakmadan eşit haklar ve koruma sağlanmalıdır. Başkalarına zarar veren davranışlar dışında, her konuda farklı düşünme hakkı herkese tanınmalıdır.

Bunlar çok hoş da, bana gerçekleşemeyecek kadar güzel bir hayal gibi görünüyor Dede.

Sana öyle gelebilir ama, unutma ki, tarih boyunca hayal dahi edilemeyecek birçok şey gerçekleşmiştir. Kölelik ve angarya kalkmış, binlerce yıl boyunca yönetilenleri ezmekten başka bir şey yapmayan devletler, bir ölçüde de olsa, yönetilenlerin hizmetine koşulabilmiş, ortaya insan hakları diye bir kavram çıkmıştır. Bu arada, teknoloji alanında akla hayale sığmayacak ilerlemeler gerçekleştirilmiş, binlerce yıl boyunca doğal enerji kaynaklarıyla yetinirken buhar gücünden başlayarak bugünkü yenilenebilir enerji türlerine dek, sınırsız denebilecek bir enerji kaynağına kavuşulmuştur. Doğadan elde edilen maddelerin dışında, yığınla yeni madde türü yaratılmış ve çeşitli üretimlerin hizmetine koşulmuştur. İletişimde ve bilgi teknolojisinde, artık yapay zekâyı bile devreye sokan bir düzeye erişilmiştir. Yüz binlerce yıl boyunca yeryüzüne yapışık yaşayan insan, önce uçmaya başlamış, sonra aya kadar bile gitmiştir. Üstelik

bugün, ay yolculuğu bile eskimiştir! Bütün bunları başarmış olan bir canlı türünün, kendi kendini insan gibi yönetmeyi asla başaramayacağı nasıl savunulabilir ki? Gerçek şudur ki, Kuzeyciğim, nasıl ki insan geçmişte hep kendi mimarı olmuşsa, gelecekte de kendisini yaratmasını bilecektir.

İnsan nasıl insanlaştı? İnsan toplulukları, toplumlara nasıl dönüştü? Kültür nedir? Bütün dünya ortak bir küresel kültürün egemenliği altına mı giriyor? Devlet neden kuruldu? Kast sistemi ne demek? Sömürünün kaynağı nerededir? Birey fikri hep var mıydı? Bireyler toplumu değiştirebilir mi? İnsan hakları kavramı ne zaman ortaya çıktı? Demokrasi ve insan hakları için en tehlikeli ideolojiler hangileridir? İnsanın insanla, öteki canlılarla, doğayla uyum içinde yaşayacağı bir toplum kurmak mümkün mü? Nasıl bir toplumda bugünkünden daha özgür ve daha mutlu yaşayabiliriz?

Cem Eroğul bu kitapta "insan olma"nın uzun ve görkemli macerasını anlatıyor torunu Kuzey'e. Laf lafı açıyor ve Homo Sapiens'in ortaya çıktığı dönemden modern insanın yaşadığı günümüze bir solukta geliniyor. Bu renkli "dede-torun muhabbeti", insanlık tarihinin temel sorularını, temel kırılmalarını, temel dönüşümlerini gündelik bir sohbetin akıcılığı içinde önümüze koyuyor.

Gençlerle Baş Başa: İnsan Olmak, yalnızca gençler için değil, dünü ve bugünü kavrayarak geleceğe bakmak isteyen her yaştan okur için değerli bir kaynak. "*İnsan nasıl ki geçmişte hep kendi mimarı olmuşsa, gelecekte de kendisini yaratmasını bilecektir*" diyor Cem Eroğul.



16 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-382-2

9 786051 723822

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap